CĂTĂLIN AVRAMESCU

CUM ALEGEM?

UN PORTRET AL DEMOCRAȚIEI

PE ÎNȚELESUL TUTUROR

HUMANITAS

CUM
ALEGEM?

Cătălin Avramescu (n. 1967) este conferențiar la Facultatea de Științe Politice a Universității din București și docent al Universității din Helsinki, cu stagii de cercetare la Collegium Budapest/Institute for Advanced Study (Budapesta), Institute for Advanced Studies in the Humanities (Edinburgh), Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities (Wassenaar), Sigurður Nordal Institute (Reykjavik), Clark Library/Center for 17th and 18th Century Studies (UCLA) și New Europe College (București). A fost bursier Mellon la Herzog August Bibliothek (Wolfenbüttel), bursier Lise Meitner la Institut für Geschichte (Viena) și bursier Marie Curie la Facultatea de Litere și Filozofie (Ferrara). A publicat traduceri din Hobbes și Rousseau, precum și studii de teorie politică și istoria ideilor, în special asupra secolelor XVII–XIX. Prima sa carte, *De la teologia puterii absolute la fizica socială* (ALL, 1998), este o explorare tematică a teoriei contractului social de la Hobbes la Rousseau. Prima ediție a cărții *Filozoful crud: O istorie a canibalismului* (Humanitas, 2003), o analiză a unei teme uitate din teoria dreptului natural, a primit premiul pentru cea mai bună carte de științe umaniste (*ex aequo*) al Asociației Editorilor din România. Versiunea americană a acestei lucrări, publicată în 2009 la Princeton University Press, a fost recenzată, printre altele, în *Times Higher Education*, *Los Angeles Review of Books* și *London Review of Books*. Între 2008 și 2011 a fost șeful Cancelariei Prezidențiale, iar între 2011 și 2016 a fost ambasador al României în Finlanda și în Estonia.

CĂTĂLIN AVRAMESCU

CUM ALEGEM?

UN PORTRET AL DEMOCRAȚIEI PE ÎNȚELESUL TUTUROR

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristian Negoiță
DTP: Iuliana Constantinescu, Carmen Petrescu

Tipărit la Art Group

ISBN 978-973-50-5426-7
Descrierea CIP este disponibilă
la Biblioteca Națională a României.

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382 / 0723 684 194

CUPRINS

ÎN LOC DE INTRODUCERE

În *Manifestul Partidului Comunist* (1848) găsim următorul rând: „De la fiecare după capacități, fiecăruia după nevoi!“ Este chintesența socialismului radical al lui Karl Marx și al lui Friedrich Engels, un principiu pe care și l-au asumat statele totalitare ale secolului XX. Expresia este celebră. Și totuși, mai bine de o treime dintre americanii chestionați pentru un studiu efectuat de cercetătorii de la Columbia University sunt de părere că formularea respectivă se găsește în… Constituția Statelor Unite ale Americii.

Ignoranța alegătorilor este șocantă. O avalanșă de studii o dovedesc. Majoritatea alegătorilor din Statele Unite nu știu care sunt cele trei puteri enumerate de Constituție. Mulți nu cunosc numele celui care îi reprezintă. Unul din zece nu își amintește nici măcar cuvintele imnului național.

În momentele lor de sinceritate, politicienii recunosc aceste lucruri. Pentru Winston Churchill, „cel mai bun argument împotriva democrației este o discuție de cinci minute cu un alegător oarecare“.

Pentru cazul României, nu am găsit studii sistematice cu privire la ignoranța alegătorilor. Am ajuns în acel punct al declinului în care nici măcar nu ne mai

uităm în oglindă înainte de a ieși în piața publică. Deducem însă, din puținele informații disponibile din anchetele culturale, că situația este mai rea decât în Statele Unite sau Europa de Vest. Suntem țara cu cel mai mic consum cultural din Europa.

Majoritatea românilor nu au cumpărat nici o carte în ultimul an. Și nici nu au citit vreuna. Într-un sondaj recent despre „cel mai admirat intelectual" din România, cei mai mulți l-au indicat pe... Victor Ponta. Drept este că răspunsurile au fost foarte dispersate, probabil din cauza confuziei cu privire la termenul „intelectual". Câștigătorul a avut doar 6%. Însă acesta nu este un motiv de consolare. Emil Cioran este admirat de tot atâția români (2%) ca și Călin Popescu-Tăriceanu. Titu Maiorescu, Mircea Eliade sau Constantin Noica sunt nominalizați, fiecare, de tot atâția români (1%) câți i-au nominalizat pe Ion Țiriac, pe Mircea Badea sau pe Dacian Cioloș.

Cartea aceasta a apărut datorită lui Gabriel Liiceanu, care, într-o discuție la Grupul pentru Dialog Social, a remarcat nivelul îngrijorător de scăzut al cunoștințelor despre democrație. Mulți oameni nu știu ce este acela un parlament, ce este separația puterilor sau care este rostul unui președinte. Și totuși votează. Sau nu, pentru că nici măcar nu-și dau seama de ce ar avea vreo importanță pentru ei aceste lucruri. Pot să scriu o introducere, pe înțelesul tuturor, despre democrație? – m-a întrebat Gabriel Liiceanu.

M-am gândit. Și apoi i-am spus că da.

UNUL, PUȚINI, SAU MULȚI?

Vechii greci aveau o minte logică. Ei s-au întrebat cu privire la ce este important într-o cetate. Iar unul dintre răspunsurile lor a fost: numărul celor care conduc.

Avem trei posibilități: unul, puțini sau mulți. Acolo unde conduce unul, regimul politic se numește MONARHIE (*monos* – singur + *archon* – conducător). Regimul unde conduc cei puțini este o ARISTOCRAȚIE (*aristos* – cel mai bun, nobil + *kratos* – putere). Iar regimul unde conduc cei mulți, întregul popor, este o DEMOCRAȚIE (*demos* – popor).

Aceasta este o împărțire elementară, care este folosită (cu unele variații) de marii gânditori ai Antichității. Un filozof al secolului XX, Alfred North Whitehead, a afirmat că „întreaga istorie a filozofiei occidentale este o notă de subsol la Platon". Ar fi putut adăuga și științele politice. Împărțirea tripartită a regimurilor politice este la temelia TEORIEI POLITICE. În termeni moderni, am spune că aici avem sursa unei discipline care se numește, în universitățile timpurilor noastre, POLITICĂ COMPARATĂ.

Chiar atunci când oamenii obișnuiți vorbesc, astăzi, despre politică, ei folosesc, fără ca neapărat să știe acest lucru, tot cuvintele autorilor Antichității greco-romane.

Un PREȘEDINTE este, în latină, „cel care stă în frunte (într-o adunare)“ (*pre-sidere*). CANDIDATUL era cel care a îmbrăcat *toga candida* (un veșmânt alb pentru că era dat cu cretă și care era simbolul celor care umblau după voturi în Roma antică). CETĂȚEANUL era acela care, la romani, avea statutul legal de locuitor la oraș (*civitas*). Chiar cuvântul nostru POLITICĂ provine din acela cu care grecii desemnau un oraș-stat (*polis*) precum Atena.

UN REGIM RĂU, SAU BUN?

Grecii făceau o mare deosebire între regimurile bune și regimurile rele. Pentru noi, „bun“ sau „rău“ sunt termeni subiectivi. Numim „bun“ ceva care ne place nouă înșine, chiar dacă altcuiva acel lucru i se pare „rău“. Însă pentru învățații greci ceva „bun“ se deosebea de ceva „rău“, pentru că cele două aveau naturi diferite.

Astfel, regimurile bune sunt regimurile în care conducătorii conduc în interesul public. În schimb, în regimurile rele conducătorii conduc în propriul interes. În regimurile bune, cei care guvernează respectă legea. În regimurile rele, se guvernează în disprețul legii.

Grecii au găsit și nume pentru aceste regimuri. Știm deja că regimul în care unul guvernează bine se numește „monarhie“. Regimul în care unul guvernează rău se numește TIRANIE (de la *tyrannos*, un termen care în greaca veche îl desemna pe șeful facțiunii populare din cetate). Mai știm că regimul unde cei puțini și buni guvernează se numește ARISTOCRAȚIE, dar regimul în care cei puțini și răi guvernează se numește OLIGARHIE (*oligos* – puțin).

Dacă regimul bun, unde conduc cei mulți, se numește „democrație“, atunci cum se numește regimul rău unde conduc cei mulți? Tot democrație. Platon, în

celebrul său dialog *Republica*, ne explică. Democrația este un regim dublu: cel mai rău dintre regimurile bune și cel mai bun dintre regimurile rele. Este un regim al EGALITĂȚII între cetățeni, unul în care fiecare este liber să facă ce vrea, iar autoritatea este disprețuită. Chiar și animalele, scrie Platon, umblă pe drum mândre, cu capul sus, și nu se dau la o parte din fața nimănui.

Realitatea este că, pentru cei mai mulți autori de dinaintea timpurilor moderne, democrația este un regim instabil, dacă nu imposibil. Acest principiu al libertății, așa cum este el înțeles de oamenii de rând, conduce la anarhie (*a* – fără + *archon* – conducător). Pentru noi, acum, Atena este cetatea greacă prin excelență, unde artele și științele au avut o dezvoltare extraordinară. Însă pentru cei din vechime, care trăiau într-o lume strict ordonată ierarhic, era greu de imaginat un regim în care cei mulți și mediocri îi conduc pe cei buni (prin definiție, cei buni sunt puțini). Iată de ce din Antichitate și până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, admirația învățaților s-a îndreptat către Sparta, cetatea brutală a luptătorilor de la Termopile, bătălia istorică în care 300 de spartani au rezistat până la ultima suflare uriașei armate de un milion de soldați cu care regele Persiei plănuia să invadeze Europa. Multe teorii despre democrație au fost, paradoxal, dezvoltate de adversarii săi.

Unul dintre textele interesante ale Antichității este un scurt document intitulat *Constituția atenienilor*. Un timp i-a fost atribuit – eronat – lui Xenofon, însă acum autorul său real, anonim este descris drept Bătrânul Oligarh. Este un adversar al democrației, însă unul inteligent. De la el aflăm că cetatea democratică este caracterizată de o tensiune permanentă între cei mulți și cei puțini. În zilele noastre am vorbi despre un conflict între ELITE și MASE. Dacă am fi marxiști, am spune că avem de-a face cu un conflict între CLASELE SOCIALE.

Bătrânul Oligarh mai observă ceva. Este drept ca cei mulți să conducă la Atena, în condițiile de atunci. Cetatea era o mare putere maritimă, iar pe navele de comerț și de război erau oameni liberi. Iată de ce ei au dreptul, mai mult decât cei bogați sau nobili, să decidă mersul treburilor publice, ca „magistrați“ (termenul, la originile sale, desemnează aproape orice fel de oficial, nu neapărat pe aceia din sfera judiciară).

Democrația nu se dezvoltă oriunde și oricum. Regimul democratic atenian a rezistat mai puțin de două secole, din 510 î.Cr., când a fost alungat tiranul Hippias, până în 323 î.Cr., când Atena și celelalte cetăți grecești sunt îngenuncheate de Alexandru Macedon. Oricum,

ceea ce grecii înțelegeau prin democrație era ceva diferit de regimurile pe care le cunoaștem astăzi. Femeile nu aveau practic nici un drept politic, iar sclavia era o instituție acceptată de societate. În istoria modernă, abia în secolul al XIX-lea apar state care, cu îngăduință, pot fi numite democrații.

Chiar și astăzi, democrațiile veritabile sunt în minoritate între statele lumii. În ultimul *Indice al democrației* (2015), doar 20 de state (printre care Norvegia, pe primul loc, Noua Zeelandă, Canada, Elveția, Statele Unite) sunt desemnate ca DEMOCRAȚII REALE. Doar 9% din populația lumii trăiește într-un asemenea regim. Alte 59 de state (39% din populația globului) sunt numite DEMOCRAȚII IMPERFECTE. Aici avem exemple diverse, de la România sau Panama la Papua-Noua Guinee ori Zambia. Alte 36 de state (18% din populația mondială) sunt clasificate drept REGIMURI HIBRIDE, iar 52 de state (34% din populație) sunt REGIMURI AUTORITARE.

Adevărul este că nu știm exact care sunt CONDIȚIILE generale în care un stat devine democratic sau menține acest fel de regim. Există diverse teorii.

Una dintre acestea scoate în evidență rolul BUNĂSTĂRII MATERIALE. O democrație săracă lipită pământului este greu de imaginat. Ascensiunea naziștilor în Germania, în anii '20–'30, care a dus la distrugerea instituțiilor democratice, s-a făcut pe fondul unei crize economice profunde. Se consideră astăzi că democrația este imposibilă în țările cu un venit pe cap de locuitor mai mic de 5.000 de dolari pe an.

Alte teorii subliniază rolul CULTURII POLITICE din societatea respectivă. Un alt autor faimos care a scris despre democrație este Alexis de Tocqueville. Cartea sa principală se numește *Despre democrație în America* (1835). Călătorind în Statele Unite, el a observat „moravurile" americanilor de rând. Pentru Tocqueville, așadar, democrația nu este doar un regim politic, ci și o STARE SOCIALĂ. Altfel spus, contează elemente cum ar fi EDUCAȚIA sau VALORILE DEMOCRATICE.

În sfârșit, există teorii care consideră democrația ca fiind mai înainte de orice un set de INSTITUȚII și de

REGULI. În traducere, o CONSTITUȚIE anume. În linii mari, ca să fie democratic, un stat modern trebuie să întrunească un număr de condiții: să cultive respectul față de lege, să aibă alegeri corecte și să aibă o economie liberă.

Democrațiile sunt, așadar, regimuri diverse. Și complicate. Pentru Platon, democrația este ca un „bazar" unde sunt expuse tot felul de elemente ale regimurilor politice și de unde fiecare alege ce vrea, după plac.

Această intuiție este la originea unei teorii care s-a dezvoltat apoi în Evul Mediu și în epoca modernă timpurie. Este vorba despre TEORIA REGIMULUI MIXT. Acesta rezultă din combinarea diverselor tipuri de regimuri. De regulă, este vorba despre monarhie, aristocrație și democrație. În opinia multor autori, un asemenea regim are avantajul STABILITĂȚII, pentru că instituțiile sale complexe compensează neajunsurile CONSTITUȚIILOR pure.

Multe regimuri din istorie au fost socotite regimuri mixte. Istoricul grec Polibiu a expus una dintre cele mai vechi versiuni ale acestei teorii atunci când a susținut că Roma are o guvernare mixtă. Cei doi consuli sunt elementul monarhic, SENATUL este elementul aristocratic, iar interesele POPORULUI (*populus*) sunt reprezentate de tribuni. Veneția este la rândul său văzută ca un amestec de regimuri: dogele este elementul monarhic, senatorii sunt elementul aristocratic, iar Marele Consiliu reprezintă componenta populară.

Pentru scopurile noastre este important că regimul din Anglia secolelor XVI–XVII a fost considerat de mulți contemporani drept un asemenea regim mixt. DEMOCRAȚIA MODERNĂ NU PROVINE ÎN LINIE DREAPTĂ DIN DEMOCRAȚIA ORAȘELOR GRECEȘTI. Instituțiile și valorile sale au o istorie complicată, însă cele mai multe dintre acestea își au punctul de plecare în ANGLIA SECOLELOR XVII–XVIII. Altfel spus, atunci când dorim să înțelegem democrația modernă, trebuie să înțelegem și rostul unor instituții și al unor practici care, cu mult timp în urmă, erau proprii altor tipuri de regim: monarhia și aristocrația. Mai ales în versiunea lor din Anglia începuturilor epocii moderne.

Una dintre aceste instituții este PARLAMENTUL. La începuturile sale, în secolul al XI-lea, acesta era consiliul cu care se consulta regele Angliei. Avea mai multe „camere“, pentru că era împărțit în trei grupuri care se reuneau în săli diferite. Clericii nu au mai avut o reprezentare separată din secolul al XIV-lea, așa încât parlamentul englez este, de atunci, BICAMERAL.

Scopul principal al parlamentului este acela de REPREZENTARE. În zilele noastre spunem că parlamentul reprezintă poporul (sau alegătorii). Însă Camera Lorzilor (House of Lords) reprezenta înainte doar marea aristocrație. Iar Camera Comunelor (House of Commons) nu reprezenta poporul ca atare, ci anumite teritorii și orașe. Acestea își alegeau reprezentanți dintre oamenii simpli. În practică sistemul era clientelar. Deputații erau de fapt selectați chiar de lordul care avea influență în zona respectivă.

REPREZENTANT este un alt termen-cheie din teoria politică. A reprezenta pe cineva înseamnă să îi prezinți punctul de vedere și să îi aperi interesele. Mai înseamnă și altceva: să îi semeni la chip, să prezinți o imagine asemănătoare. Papa, spre exemplu, era văzut ca „vicar al lui Cristos“, reprezentant al lui Isus. Împăratul apare

pictat pe pereții bisericilor bizantine ca o reprezentare a Divinității coborâte printre oameni.

Treptat, sursele tradiționale ale autorității au lăsat loc AUTORITĂȚII DERIVATE DE LA POPOR. Spunem astăzi că parlamentul reprezintă poporul. Asta înseamnă că poporul este deasupra parlamentului, iar acesta din urmă trebuie să vorbească în numele său și să decidă în acord cu interesele sale.

Evul Mediu era o perioadă obsedată de simboluri. Există și o știință – heraldica – ce descifrează sensul imaginilor care apar pe blazoanele medievale. Să facem un exercițiu de heraldică aplicată steagurilor și emblemelor statelor democratice.

Pe numeroase steaguri ale democrațiilor europene găsim crucea. Anglia are crucea roșie a Sfântului Gheorghe pe un fundal alb. Scoția are crucea Sfântului Andrei. Drapelul Marii Britanii, numit și *Union Jack*, are o combinație a celor două cruci. Toate democrațiile Europei de Nord (Danemarca, Suedia, Norvegia, Finlanda și Islanda) au drapele cu câte o cruce mare, asimetrică. Grecia, Ungaria, Slovacia, Lituania, Elveția au, și acestea, crucea pe drapelele și pe emblemele naționale.

Acest detaliu ne arată că democrațiile moderne nu au apărut într-un vid. Ele au apărut în contextul culturii CREȘTINISMULUI EUROPEAN. Există, desigur, și democrații în alte regiuni ale lumii. Israelul are Steaua lui David pe drapel. Însă acestea sunt dezvoltări relativ recente.

Aceeași importanță a istoriei europene o descoperim și atunci când examinăm emblemele și sigiliile statelor democratice. Uneori găsim aici devize scrise în

latină, care era limba principală de cultură în Europa până în secolul al XVIII-lea. Pe stema Canadei scrie *A mari usque ad mare* („De la o mare la alta", un verset din Biblie). Multe state americane au un motto latin. Deviza de pe Marele Sigiliu al Statelor Unite este *Novus ordo seclorum* („Noua ordine a timpurilor noastre", o expresie inspirată de un vers din Vergiliu). Alteori textul este în franceză, o dovadă a culturii și influenței franceze. Pe stema Belgiei scrie *L'union fait la force* („În unire stă puterea"). Pe blazonul Casei Regale britanice citim *Dieu et mon droit*, o expresie care trimite la dreptul divin al regilor.

Numeroase alte imagini sunt preluate direct din heraldica medievală. Leul se găsește pe emblemele Regatului Unit, ale Finlandei, Belgiei, Estoniei, Danemarcei și Olandei. Vulturul – un simbol imperial – este pe emblemele Statelor Unite, Austriei și Germaniei. Stelele de pe drapelul Statelor Unite sau steaua de pe sigiliul de stat al Italiei își au și acestea originea în codurile vizuale medievale.

Coroana este un detaliu de importanță deosebită. O găsim nu doar pe drapelele și emblemele unor monarhii precum Spania, ci și în cazul unor republici: Ungaria, Finlanda, Malta, România, Serbia sau San Marino. Marele Sigiliu al Franței o înfățișează pe zeița Libertății purtând o diademă cu șapte raze.

Coroana era, evident, simbolul puterii regale (sau imperiale). Pe steagul republicii portugheze – care este foarte asemănător cu acela, de origine medievală, al regilor portughezi – sunt înfățișate scuturi cu cinci puncte, fiecare reprezentând un rege maur învins în luptă.

Există un motiv anume pentru care coroana figurează pe atâtea drapele și sigilii: mai mult decât orice altceva, coroana este simbolul suveranității.

Suveranitatea este o formă de putere politică. Însă este una cu totul deosebită de celelalte. Cel care a definit precis suveranitatea este Jean Bodin, un jurist francez din secolul al XVI-lea. În cuvintele sale, „suveranitatea este puterea cea mai înaltă, absolută și perpetuă asupra cetățenilor și supușilor dintr-un stat".

Regii și împărații au exercitat această autoritate, care cuprinde, între altele, puterea de a declara războiul sau de a încheia pacea, de a decide toate disputele, de a bate

monedă și a acorda onoruri și titluri. A fi suveran însemna a exercita o putere asemănătoare puterii absolute a lui Dumnezeu. În perioada Reformei, suveranul englez Henric VIII a emis *Actul de supremație* prin care se declara pe sine cap al Bisericii.

În vremea războiului civil din Anglia secolului al XVII-lea, parlamentul a început să reclame pentru sine atributul suveranității (numit și al supremației). Iar din secolul al XIX-lea, gradual, a început să fie recunoscută DOCTRINA SUVERANITĂȚII POPORULUI.

Unul dintre cei care au formulat astfel de idei este Jean-Jacques Rousseau, un filozof din Geneva. În micul său tratat *Despre contractul social* (1762), Rousseau susține că există o „voință generală“ a întregului corp politic. Aceasta este supremă, infailibilă și obligatorie pentru toți.

În democrațiile moderne, așadar, poporul este suveran. Dar ce înseamnă acest lucru, de fapt? Diferite lucruri, în diferite state. Fiecare are un mod propriu de a înțelege această formulă. Numeroase democrații acceptă însă că voința poporului, exprimată direct, este obligatorie pentru parlament și pentru guvern. Iar această expresie directă a suveranității poate lua forma REFERENDUMULUI.

Democrația din Elveția este celebră pentru recursul frecvent la referendum. Principiul elementar al vieții politice elvețiene a fost cuprins în formula „Poporul a decis, poporul are dreptate!". Și unele state americane cunosc instituția referendumului. În California s-au adoptat prin referendum decizii cu privire la școli, la închisori sau la felul în care guvernul statului cheltuiește banii.

În Europa, numeroase hotărâri de importanță capitală, cum ar fi ADOPTAREA UNEI NOI CONSTITUȚII, A UNEI NOI FORME DE GUVERNARE sau DECLARAREA INDEPENDENȚEI DE STAT, au fost obiectul unor referendumuri. Spre exemplu, Italia a renunțat la monarhie după un referendum organizat în 1946, iar Irlanda a adoptat actuala sa Constituție în 1937 printr-un alt referendum.

Marea Britanie a decis să iasă din Uniunea Europeană, în 2016, tot ca urmare a unui referendum.

Această formulă a democrației, în care poporul decide el însuși, mai degrabă decât prin reprezentanți, se numește DEMOCRAȚIE DIRECTĂ. Ea amintește de democrația din cetatea greacă, unde adunarea cetățenilor (*ecclesia*) era forul suprem al guvernării. Și tradițiile unor triburi germanice, în care treburile obștești erau decise de adunarea bărbaților liberi, pot fi considerate protodemocratice.

Astăzi, democrația este, pentru mulți dintre noi, un regim desăvârșit. Însă autorii clasici aveau o perspectivă cu totul diferită. Pentru Platon, în *Republica*, democrația degenerează cu necesitate în tiranie. Pentru istoricul grec Polibiu, există ceva numit OCHLOCRAȚIE (*okhlos*, gloată), o formă degradată a democrației, care va sfârși în haos.

În secolele XIX–XX, gloata este înlocuită pe scena spaimelor politice de un alt monstru colectiv: masele. Despre acestea, filozoful spaniol Ortega *y* Gasset afirma, în *Revolta maselor* (1930): „Sub speciile sindicalismului și fascismului, apare, pentru prima oară în Europa, un tip de om care nu vrea să dea explicații și nici nu vrea măcar să aibă dreptate, ci care, pur și simplu, se arată hotărât să își impună opiniile. Or tocmai în aceasta constă noutatea, în dreptul de a nu avea dreptate, dreptatea nedreptății. Eu văd în acest lucru cea mai evidentă manifestare a noului mod de a fi al maselor, care s-au decis să conducă societatea fără a fi în stare s-o facă“.

În această epocă apar regimuri care sunt dominate de mișcări politice de tipul partidului unic. Propaganda prin noile medii ale ziarelor, radioului și televiziunii

țintește spre manipularea întregului public. Proprietatea este declarată un bun colectiv. Industrii întregi sunt naționalizate. Viața publică începe să capete aspectul unei mobilizări generale. Aceste regimuri au fost numite, de către istoricul israelian Jacob Leib Talmon, DEMOCRAȚII TOTALITARE.

Participarea politică de masă nu este întotdeauna un lucru bun. Uneori regimurile totalitare au mobilizat populația împotriva unor „dușmani de clasă" sau a unor „inamici rasiali". Dorința unor tirani a fost de a-și face supușii complici la crimele lor. Acest lucru s-a petrecut, spre exemplu, în Germania nazistă, unde numeroși germani de rând au participat la jefuirea bunurilor comunității evreiești. Un istoric care a cercetat în arhivele poștei militare conținutul pachetelor trimise acasă de soldații germani a arătat cum mulți dintre aceștia au participat la spolierea țărilor cucerite.

O VIZITĂ LA PARLAMENT

Statele moderne sunt prea mari și prea complicate pentru ca opțiunea guvernării directe să fie întotdeauna una practică. Poporul nu se poate aduna întotdeauna în piața publică așa cum se întâmpla în micile cantoane elvețiene. Iar treburile statului nu suportă, adesea, amânare. Iată de ce democrațiile moderne, chiar dacă multe dintre acestea au elemente de democrație directă, sunt DEMOCRAȚII REPREZENTATIVE. Altfel spus, poporul conduce indirect, prin reprezentanții săi.

Să vizităm un parlament – denumirea obișnuită a acestui for reprezentativ. Spre exemplu, acela de la Westminster, din Londra. Multe democrații moderne, precum Canada, au un sistem direct derivat din sistemul britanic.

Primul lucru care ne atrage atenția este existența unui adevărat RITUAL. În față stă, pe un fel de tron, un personaj care prezidează discuțiile. Este Speakerul. Autoritatea sa este considerabilă. El dă cuvântul parlamentarilor și tot el îi poate întrerupe. La nevoie, el îi poate da afară din incinta Camerei sau poate suspenda întreaga ședință. Până de curând, el purta o robă și o perucă tradițională. În fața sa, pe o masă, stă un buzdugan ornamentat, care reprezintă puterea monarhului.

Puterile Speakerului sunt limitate dincolo de zidurile parlamentului. Nici unul dintre cei care au ocupat acest post nu a fost un personaj politic notabil în ultimele decenii. Se întâmplă astfel pentru că scopul acestei funcții este doar acela de a păstra ordinea în adunare. Ansamblul regulilor care guvernează acțiunile membrilor parlamentului se numește **PROCEDURĂ PARLAMENTARĂ**. O găsim în diferite manuale. Camera Reprezentanților a Statelor Unite, de pildă, folosește un manual de procedură publicat de Thomas Jefferson în 1801.

Membrii parlamentului iau cuvântul sau votează într-o manieră definită în detaliu de procedura parlamentară. Parlamentarii trebuie să se adreseze doar Speakerului și să se limiteze la discutarea subiectului convenit. Ei pot, în anumite condiții, să adreseze **INTERPELĂRI** și să propună **MOȚIUNI**.

De asemenea, în parlament este obligatorie folosirea unui limbaj special. Nu sunt permise atacurile la persoană, iar abuzurile verbale sunt taxate drept **LIMBAJ NEPARLAMENTAR** și consemnate în scris, spre știința parlamentarilor, pentru ca aceștia să nu le mai utilizeze. Spre exemplu, în parlamentul britanic nu mai pot fi utilizați termeni precum „trădător“, „ipocrit“ sau „porc“. Toți parlamentarii au dreptul de a fi apelați formal drept „Preaonorabilul“ (*The Right Honourable*).

Scopul acestor precauții și reguli complicate este acela de a permite o discuție eficientă a unor subiecte importante pentru societate și care, altfel, ar fi blocată sau deturnată din cauza intereselor divergente ale parlamentarilor. Se poate spune că una dintre principalele funcții ale parlamentului este aceea de CADRU DE DEZBATERE.

În aceste condiții, a fi un bun parlamentar înseamnă a fi un bun ORATOR. Winston Churchill este unul dintre marii oratori care s-au evidențiat în parlament. În fața camerelor reunite ale Congresului american, la 26 decembrie 1941, Churchill spunea: „Sunt un copil al Camerei Comunelor… al cărei servitor sunt. În țara mea, ca și în țara dumneavoastră, oamenii politici sunt mândri să fie servitorii statului și le-ar fi rușine să fie stăpânii săi."

Tribuna parlamentului este și locul de unde s-au rostit PROCLAMAȚII și DISCURSURI istorice. Președinții americani s-au adresat Congresului, în discursul anual *Despre starea uniunii*, urmând o tradiție care a început în 1790. În 1823, într-unul dintre aceste discursuri, președintele James Monroe a formulat doctrina care îi poartă numele și care a definit politica externă americană.

Monarhul britanic se adresează anual parlamentului cu *Discursul tronului*. În 1977 președintele Egiptului s-a adresat Knessetului (parlamentului) israelian, într-un discurs istoric de reconciliere. Parlamentul Rusiei (Duma) este fundalul pe care Boris Elțin a ținut un alt celebru discurs, urcat pe un tanc.

Un gen cu totul aparte de texte solemne citite și adoptate în parlament este acela al DECLARAȚIILOR DE RĂZBOI. Ultima dată când Congresul american a adoptat o declarație formală de război a fost la 5 iunie 1942, împotriva României.

SEPARAȚIA PUTERILOR

Suveranitatea este, în principiu, indivizibilă. Însă chiar și teoreticienii absolutismului admit că aceasta se manifestă ca o sumă a unor puteri precise. Pe unele dintre acestea le-am aflat deja. În scrierile filozofilor și juriștilor mai descoperim și altele, precum puterea de a impune TAXE sau aceea de a acorda GRAȚIERI.

Democrațiile moderne subscriu, în grade diferite, la DOCTRINA SEPARAȚIEI PUTERILOR. Aceasta presupune că există mai multe forme de putere care derivă direct de la puterea suverană și sunt exercitate prin delegație de diferite persoane sau instituții.

În linii mari, aceste puteri sunt trei: LEGISLATIVĂ, EXECUTIVĂ și JUDICIARĂ (sau judecătorească). Teoria separației puterilor mai susține că aceste puteri trebuie exercitate de instituții diferite: aceea legislativă de către legislativ (numit de regulă parlament), aceea executivă de executiv (numit și guvern), iar aceea judiciară de către judiciar (care este identificat de obicei cu corpul judecătorilor). În fine, tot teoria separației puterilor afirmă că aceste puteri nu pot fi reunite într-o singură persoană. Spre exemplu, nimeni nu poate fi, în același timp, ministru în guvern și judecător la un tribunal.

Principalul teoretician al separației puterilor a fost un francez, baronul de Montesquieu. Acesta a publicat, în 1748, o carte faimoasă, *Despre spiritul legilor*, în care prezintă cea mai cunoscută versiune a acestei teorii. Exemplele de la care pornește Montesquieu sunt cel al Romei antice și cel al Angliei moderne. Din *Despre spiritul legilor* aflăm și care este scopul acestei teorii: evitarea abuzurilor. Montesquieu nu era un democrat. Însă ideea sa despre politică nu ne-ar fi cu totul străină astăzi. El credea într-un fel de guvernare pe care o numim, uneori, GUVERNARE LIMITATĂ sau MODERATĂ. Altfel spus, nici un om sau nici o instituție nu trebuie să exercite o putere nelimitată. Separarea puterilor în trei forme distincte este un mod de a limita puterea deținătorilor acestora. Nimeni nu trebuie, spre exemplu, să facă o lege după care tot el să judece o cauză care cade sub specia acestei legi. Dacă acest lucru se întâmplă, rezultatul este DESPOTISMUL, la fel ca în sistemele orientale precum acela al Turciei otomane.

Autori precum baronul de Montesquieu au contribuit la percepția pe care o avem astăzi despre democrație ca un regim moderat sau limitat, spre deosebire de regimurile politice în care un personaj suprem face absolut tot ce dorește cu viețile și cu averile celor pe care îi guvernează. Într-o democrație modernă puterile sunt în echilibru. Ele se limitează una pe alta. Acesta este sistemul descris cu expresia americană *checks-and-balances*.

Îi datorăm această doctrină în special lui James Madison. Acesta a fost cel de-al patrulea președinte al Statelor Unite ale Americii, însă este mai cunoscut în calitate de coautor al *Scrisorilor federaliștilor* (*The Federalist Papers*, 1787–1788), lucrarea cea mai importantă de teorie politică a noii republici americane. În scrisoarea 51, Madison arată că acumularea tuturor puterilor în mâinile unui singur om sau ale unui singur grup, indiferent că vorbim despre un sistem electiv sau ereditar, este chiar definiția tiraniei. Separația puterilor permite guvernării, crede Madison, „să se controleze pe sine". Guvernarea devine un mecanism cu autoreglare, similar automatelor mecanice, noutăți care îi minunau pe oamenii începuturilor timpurilor moderne.

Această concepție – pe care o numim uneori A SEPARAȚIEI ȘI A CONTROLULUI RECIPROC AL PUTERILOR – explică unele lucruri care altfel ar părea ciudate în practica regimurilor democratice. De ce legile sunt adoptate de altă instituție (parlamentul) decât aceea care le aplică (guvernul)? De ce judecătorii nu pot deveni membri ai legislativului? De ce șeful guvernului nu emite sentințe judiciare? De ce președintele poate trimite înapoi o lege în parlament în anumite condiții? (Altfel spus, are un VETO legislativ.)

Unul dintre autorii care au oferit o imagine memorabilă asupra moderației și echilibrului în politica modernă este marchizul de Halifax. În 1688 el a publicat o carte, *The Character of a Trimmer*. Titlul se referă la personajul care are sarcina să așeze marfa în cala unei nave. Aceasta este o sarcină specializată, care cere multă experiență. Mărfurile trebuie așezate în funcție de multe criterii. Unele sunt lichide, altele sunt foarte grele etc. Toate acestea afectează punctul de echilibru al navei. La fel ca un *trimmer*, omul politic abil veghează, prin intervenții precise și pe baza experienței sale, ca toate componentele sistemului să mențină un echilibru al statului.

Analogia dintre stat și o navă este surprinsă în metafora „navei statului" (*Ship of State*). Și, similar unei nave reale, statul poate fi afectat la rândul său de furtuni care îi pot pune în pericol chiar existența. În aceste situații este nevoie de o mână fermă pe cârma guvernării. Timpul moderației a trecut. Intră în scenă o putere care a stat până acum ascunsă. Este vorba de puterea de a decide STAREA DE URGENȚĂ.

Aceasta este una dintre puterile dificil de înțeles într-o democrație. Într-un regim tiranic, întreaga guvernare stă sub semnul ARBITRARIULUI, deci al excepției de la regulă. Însă democrațiile contemporane sunt regimuri moderate, în care autoritățile nu au mână liberă să facă ce doresc.

Cu toate acestea, în cazul unor condiții excepționale, chiar și democrațiile admit că trebuie să treacă dincolo de anumite limite. Circulația poate fi restrânsă între anumite ore. Drepturile civile pot fi încălcate. Averea cetățenilor poate fi confiscată. Tinerii pot fi luați la oaste. Unele publicații pot fi suspendate, iar convorbirile telefonice ascultate. Zone întregi pot fi evacuate.

Vorbim, evident, de situații-limită, cum ar fi războiul sau calamitățile naturale. În asemenea momente, autoritățile fac apel la unele dintre aceste PUTERI DE REZERVĂ. Deși nu le dăm de obicei atenție, puterile de a interveni în situații excepționale sunt, de regulă, înscrise în legi sau în constituție; chiar și în statele democratice.

Avem aici de-a face cu un aspect contraintuitiv. Autoritățile par că invocă, cu legea în mână, dreptul de a încălca legile. Cicero ne-a lăsat expresia: *Salus populi suprema lex esto* („Binele public este legea supremă"). În timpurile moderne, motivul invocat frecvent, atât de guvernările absolutiste, cât și de acelea democratice, este acela al RAȚIUNII DE STAT. Datorăm această expresie unui autor italian de la sfârșitul secolului al XVI-lea, Giovanni Botero.

În secolul XX, democrațiile occidentale au recurs, mai ales în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, la o serie de măsuri excepționale, cum ar fi deportarea unor cetățeni din anumite grupuri etnice. Legislația (ORDONANȚELE DE URGENȚĂ) justificată de circumstanțe excepționale a contribuit la dizolvarea democrației în state precum Germania anilor '30.

Necesitatea de a elimina abuzul de putere a dus, în regimurile democratice, la adoptarea unor documente care îngrădesc (cel puțin în condiții normale) posibilitatea ca autoritățile să recurgă la măsuri de forță împotriva cetățenilor. O sursă îndepărtată a acestui tip de text îl constituie *Magna Charta Libertatum* (*Marea Cartă a Libertăților*), semnată de regele Angliei în 1215 sub presiunea unor baroni rebeli. Printre prevederile sale se numără dreptul la un proces echitabil și interdicția de a colecta impozite fără consimțământul general al celor guvernați. Aceasta din urmă este la originea PUTERII PUNGII (*power of the purse*), care dă dreptul parlamentului de a vota bugetul pe care îl va cheltui guvernul.

Un moment important a fost apoi adoptarea *Cartei drepturilor* (*Bill of Rights*) din perioada Revoluției Glorioase (1688–1689) din Anglia . Ea stipula, între altele, că legile nu pot fi suspendate fără consimțământul parlamentului și că procesele trebuie să se desfășoare cu juriu. Printre prevederile sale se numără și unele cu adevărat moderne, care stabilesc protecții ale drepturilor individuale: dreptul de a adresa petiții sau libertatea cuvântului.

În timpul Revoluției Franceze, în 1789, a fost adoptată *Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului*. Aceasta stabilea că drepturile omului sunt universale. Suveranitatea „rezidă în Națiune" și nimeni nu poate exercita atributele sale dacă nu este expres delegat să o facă. Indivizii, în calitate de oameni și de cetățeni, au o serie de drepturi, printre care dreptul la proprietate. În 1948 a fost adoptată, de către Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite, *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, care este acum un document fundamental în dreptul internațional.

În democrațiile contemporane aceste garanții sunt, de regulă, cuprinse în textul constituțional ca enumerări distincte ale drepturilor individuale. Cel mai cunoscut exemplu este acela al *Cartei americane a drepturilor* (*Bill of Rights*), ratificată în 1791 ca o serie de zece amendamente la Constituție. Autorul este același James Madison, iar printre prevederile sale sunt cele legate de libertatea tiparului, libertatea de conștiință și dreptul la un proces just.

PUTEREA DE A FACE LEGI

Principala formă de manifestare a suveranității este puterea legislativă. Aceasta este o putere cu totul specială în comparație cu alte forme de putere și surprinde ceea ce este esența suveranității. Celelalte genuri de putere sunt limitate în scopul lor. Chiar simpla putere de a constrânge pe cineva, oricât de brutală ar fi, tot este limitată de numărul celor care sunt supuși constrângerii la un moment dat. Puterea, în mod obișnuit, țintește spre cineva anume, este capacitatea de a efectua anumite acțiuni.

Puterea legislativă este însă diferită. Ea este una GENERALĂ, chiar universală. O poruncă a unui rege, un decret al unui consiliu sau un ordin al unui ofițer se adresează cuiva anume. Însă o lege este generală (universală), pentru că este o normă valabilă pentru toți (cel puțin toți cetățenii unui stat), fără excepție.

Puterea legislativă amintește astfel de puterea divină, care este la rândul său nemărginită (deci universală). Multe dintre categoriile științei politice de astăzi își au originea în teologie (motiv pentru care uneori specialiștii vorbesc despre o știință hibridă numită TEOLOGIE POLITICĂ).

Puterea legislativă este astăzi funcția principală a instituției legislativului. În state precum Marea Britanie, care recunosc dreptul comun (*common law*), lucrurile sunt ceva mai complicate, pentru că acolo dreptul este compus și din precedentele judiciare.

Denumirea acestor adunări legislative variază. „Parlament" sau „Congres" sunt apelativele obișnuite. Uneori acestea se numesc „Dietă" (la origine este cuvântul latin *dies*, care desemna zilele în care se reunea adunarea generală a celor cu drept de vot din Imperiul German și, prin extensie, a ajuns să desemneze adunarea însăși). Alteori, precum în Franța, se numesc pur și simplu „adunare" (*Assemblée nationale*).

Cazurile Parlamentului britanic și al Congresului american, cu care ne-am întâlnit deja, sunt exemple de aranjament bicameral al legislativului. Motivele pentru care în democrațiile actuale există două camere sunt destul de complexe. Uneori camera superioară reprezintă regiunile sau statele din care este compusă o formațiune federală. Este cazul Senatului american sau al camerei superioare a Parlamentului german (Bundesrat). În Franța, senatul este ales de reprezentanții localităților. În alte cazuri, camera superioară este văzută doar ca o instanță de control sau de moderare a deciziilor camerei inferioare (de pildă, în Italia).

În multe alte regimuri democratice parlamentul este UNICAMERAL. Toate statele nordice au astfel de parlamente unicamerale. Coreea de Sud și Israelul au, de asemenea, legislative unicamerale. Funcția de moderare este asigurată în cazul sistemelor unicamerale, de regulă, prin proceduri speciale. Astfel, în loc ca o lege votată într-o cameră să fie blocată sau modificată, la nevoie, de cealaltă cameră, în parlamentele unicamerale se folosește procedura lecturii duble.

Dacă unicameralismul are sau nu avantaje față de bicameralism, depinde de circumstanțe. Este, desigur,

membru la fiecare 1.400 de locuitori. Camera Deputaților din România are un deputat la fiecare 60.000 de locuitori.

Există o VALOARE OPTIMĂ a normei de reprezentare? O teorie este aceea avansată la sfârșitul secolului al XVIII-lea de un savant francez, marchizul de Condorcet. Acesta a afirmat că mărimea cea mai potrivită a unei asemenea adunări ar fi dată de rădăcina cubică din numărul populației. (În sistemele bicamerale calculul se face pentru camera inferioară.) În cazul României, acest calcul dă cifra de 271 de membri ai Camerei Deputaților, față de 335, câți sunt în prezent.

PUTEREA EXECUTIVĂ

Puterea de a pune în execuție legile aparține executivului (guvernului). Acesta este format, de regulă, din mai mulți miniștri și este condus de un prim-ministru. Miniștrii sunt numiți fie de partidele care îi susțin, fie de prim-ministru (această din urmă situație este valabilă mai ales în cazul guvernelor de tehnocrați). Dar există și unele cazuri, în state americane precum Texas, unde membrii executivului sunt aleși, fiecare în parte, direct de alegători.

Există două tipuri de executiv. Primul este organizat colegial, iar prim-ministrul nu este decât „primul între egali". Până de curând, guvernul britanic era organizat astfel (cel puțin în teorie). Al doilea tip de executiv este organizat managerial, ierarhic, fiind dominat de prim-ministru. În acest executiv miniștrii sunt similari unor angajați care răspund în fața patronului lor. Guvernul italian, de exemplu, este organizat în acest fel.

În sfera puterii executive intră astăzi și două tipuri de autoritate care erau cândva distincte. Prima este puterea de a stabili și întreține relații diplomatice. Este ceea ce John Locke, un filozof englez de la sfârșitul secolului al XVII-lea, numea PUTEREA FEDERATIVĂ. Ministrul afacerilor externe, în democrațiile moderne, este un personaj-cheie al guvernării.

A doua este autoritatea asupra forțelor armate. Inițial, democrațiile moderne au încetățenit principiul CONTROLULUI CIVIL asupra forțelor armate, ceea ce înseamnă că prim-ministrul și ministrul apărării sunt aceia care iau deciziile strategice cele mai importante. În cel de-al Doilea Război Mondial, șefi ai executivului precum Churchill sau Roosevelt au acționat efectiv în calitate de comandanți militari supremi, cu o autoritate superioară celei a șefilor de Stat-Major, militari de carieră.

Acesta este un subiect în legătură cu care circulă multe idei greșite. Se crede, de pildă, că un SISTEM PREZIDENȚIAL este caracterizat de un președinte care este mai puternic decât parlamentul, în vreme ce într-un SISTEM PARLAMENTAR raportul de putere este inversat, iar președintele este „decorativ". Desigur, se poate întâmpla acest lucru, însă nu aceasta este diferența esențială. De asemenea, mulți cred că, în sistemele prezidențiale, președintele este DIRECT ALES, în vreme ce în sistemele parlamentare avem de-a face cu un președinte INDIRECT ALES. Iarăși, se întâmplă destul de frecvent și acest lucru în democrațiile reale, însă nici acest aspect nu este fundamental.

În altceva constă diferența esențială, și anume legătura dintre executiv și legislativ. Astfel, în sistemele prezidențiale aceste două ramuri ale guvernării sunt separate. Acest lucru înseamnă, printre altele, că sunt alese separat. Dar mai important este altceva: într-un sistem prezidențial legislativul nu poate demite executivul. Spre exemplu, Congresul american nu poate adopta o moțiune de cenzură care să rezulte, constituțional, în demiterea executivului.

În sistemele parlamentare, separația puterilor lasă loc, cel puțin într-o privință, fuziunii puterilor. Executivul (numit adesea CABINET) depinde de existența unei majorități politice în parlament. Aceasta se traduce în diverse moduri în textul constituțional. În principiu, cabinetul poate fi demis printr-o MOȚIUNE DE CENZURĂ de către parlament. Spunem că în acest sistem se aplică sistemul RĂSPUNDERII PARLAMENTARE (a cabinetului).

Statele Unite ale Americii sunt exemplul cel mai cunoscut de sistem prezidențial. Sisteme parlamentare întâlnim mai ales în Europa, dar și în afara acestui continent: Japonia, Australia, Canada sau Noua Zeelandă.

Mai există și o formă intermediară, SEMIPREZIDENȚIALISMUL. Franța este exemplul clasic. Aici președintele este ales prin vot direct și are puteri considerabile, mai ales în domeniile apărării și afacerilor externe, însă această funcție coexistă cu aceea de prim-ministru. Acesta din urmă este, la fel ca în sistemele parlamentare, șeful guvernului. Există mai multe variante de semiprezidențialism. Uneori prim-ministrul răspunde în fața președintelui (caz în care distribuția puterii seamănă cu aceea proprie regimurilor prezidențiale), însă există și cazuri în care prim-ministrul și guvernul său răspund politic în fața parlamentului și depind, astfel, de o majoritate parlamentară.

ȘEFUL STATULUI ȘI EXECUTIVUL

În sistemele prezidențiale șeful executivului este și ȘEFUL STATULUI. Însă în sistemele parlamentare șeful executivului (prim-ministrul) nu este niciodată șeful statului. De fapt, în ORDINEA DE PROTOCOL a democrațiilor parlamentare, prim-ministrul se află pe o poziție deloc fruntașă. În Regatul Unit, spre exemplu, după familia regală urmează arhiepiscopul de Canterbury, lordul cancelar (o funcție similară cu aceea de ministru de justiție) și abia apoi urmează prim-ministrul. Șeful statului este, în aceste regimuri, un președinte sau un monarh.

Să observăm acum ceva care pare o curiozitate în regimurile parlamentare (precum și în unele regimuri semiprezidențiale). Șeful statului – fie el rege sau președinte – pare să aibă unele atribuții care se suprapun cu cele ale executivului, chiar dacă, formal, el nu face parte din acesta. Spre exemplu, el este, nominal, comandantul armatei. Numește miniștrii (inclusiv pe prim-ministru), șefii serviciilor de informații și ambasadorii. Numește înalții magistrați. Cum se explică aceste atribute, în cazul acestor șefi de stat? Să fie vorba, într-adevăr, doar de aspecte decorative?

Pentru a înțelege logica acestor aranjamente constituționale, trebuie să ne întoarcem din nou în istoria

Angliei (și a Marii Britanii, care există, formal, începând cu *Actul de uniune* din 1707). Până la Războiul Civil, care s-a terminat în 1649, regele Angliei era cu adevărat suveran. Aceasta înseamnă că el deținea puterea supremă în regat.

De la Revoluția Glorioasă lucrurile s-au schimbat însă. Treptat, regele trebuie să conviețuiască cu un parlament tot mai puternic și care-i impune monarhului din ce în ce mai multe limite. Ultima dată când un suveran britanic a respins o lege a parlamentului s-a întâmplat în 1709, în timpul domniei reginei Anne.

În martie 1782, Parlamentul britanic a introdus o inovație. În urma înfrângerii trupelor britanice la Yorktown în octombrie 1781 (în ceea ce pentru coloniile americane a fost bătălia finală a Războiului de Independență), Parlamentul a votat pentru prima dată o moțiune de cenzură (*motion of no confidence*), în care declara că „nu mai are încredere în actualii miniștri". Dar chiar și înainte de acest moment miniștrii regelui, care până atunci îi dăduseră doar acestuia socoteală, erau din ce în ce mai dependenți de parlament. În acest timp s-a păstrat totuși ficțiunea juridică ce stabilește că aceștia sunt miniștrii Coroanei.

Nu este vorba totuși doar despre o ficțiune. În fond, suveranul este în continuare șeful statului. De aceea guvernul este, în continuare, al Majestății Sale. Desigur, regula democrației parlamentare cere ca miniștrii (în special prim-ministrul) să fie desemnați dintre membrii parlamentului și să aibă susținere parlamentară. Însă, constituțional vorbind, statul este distinct de alegători (popor) și de reprezentanții acestuia (parlamen-

tarii). Iar președinții moderni, chiar și aceia „decorativi“, ca moștenitori ai atributelor regale, au un statut similar. Lor le sunt prezentate scrisorile de acreditare ale ambasadorilor, spre exemplu, pentru că ei, și nu prim-ministrul sau ministrul de externe, reprezintă direct statul.

Altă temă care este adesea interpretată greșit, de public și de politicieni deopotrivă, este aceea a calității de MEDIATOR a președintelui. Mulți cred că aici este vorba doar despre dreptul președintelui de a sta de vorbă cu unii sau cu alții (politicieni, reprezentanți ai diverselor instituții sau ai societății civile).

Pentru a înțelege despre ce este vorba trebuie să facem din nou un excurs istoric. De data aceasta, în istoria Franței de la începutul secolului al XIX-lea.

Știm deja că la finele secolului al XVIII-lea existau teorii ale separației puterilor care fac deosebirea dintre cele trei puteri fundamentale într-un stat și propun un model al echilibrului între acestea.

Dar ce se întâmplă atunci când echilibrul se rupe? În versiunile standard ale teoriei, puterile ar trebui să se controleze una pe alta. Însă Benjamin Constant, un gânditor francez din perioada care a urmat Revoluției, propune o nouă schemă. Aceasta este inspirată tot de experiența Coroanei britanice. Concluziile lui Constant sunt însă diferite de acelea ale lui Montesquieu și Madison. El propune o a patra putere, pe care o numește REGALĂ.

Aceasta este o putere excepțională, de rezervă. Altfel spus, monarhul nu intervine în funcționarea obișnuită a celorlalte puteri. Nu legislează în locul parlamentului, nu guvernează în locul executivului, nu decide cazuri judiciare.

Puterea regală se activează doar în cazul în care puterile celelalte nu funcționează ori echilibrul lor este afectat. Dacă parlamentul nu poate să legisleze, atunci regele îl poate dizolva, convocând noi alegeri. Dacă guvernul nu poate să guverneze, atunci regele primește demisia prim-ministrului. În toate aceste situații intervenția regală reașază lucrurile în albia lor, după care nu mai este necesară.

Deosebirea dintre puterea „ordinară“ și aceea „extraordinară“ este comună în teologie. Dumnezeu, pentru unii teologi, este un suveran ascuns. Nu intervine în mod obișnuit în mersul Naturii. Însă uneori el își poate manifesta puterea prin miracole.

Schema propusă de Benjamin Constant a influențat regimurile semiprezidențiale și parlamentare din secolele al XIX-lea și XX. În actuala Constituție a Franței, care datează din 1958, funcția președintelui este indicată drept aceea de a „arbitra“ în societate și între instituții. În Constituția României din 1991 (revizuită în 2003), rolul președintelui este descris ca fiind unul de „mediere“. Ambele formule au aceeași genealogie.

Puterea judiciară (sau judecătorească) este aceea care decide, pe baza legii, în cazurile penale și civile. Nu ne vom ocupa decât în trecere de această formă de putere, pentru că statele sunt foarte diferite unele de altele din acest punct de vedere. Motivul este, iarăși, ușor de intuit. Sistemele legale au evoluat destul de separat unul de altul în ultimele decenii. Dintre toate instituțiile democrațiilor actuale, cele judiciare sunt cele mai „naționale". Totuși, în linii mari, se poate afirma că există astăzi două mari tipuri de sisteme legale. Pe acela al dreptului comun l-am menționat deja. Cel de-al doilea este acela al **DREPTULUI CONTINENTAL**. Statele din această categorie (care include România) au sisteme de drept influențate de reformele penale introduse în vremea lui Napoleon.

Oricare ar fi acestea, judiciarul este văzut întotdeauna în statele democratice ca fiind separat de legislativ și de executiv. Însă nu întotdeauna a fost așa. Dacă am fi intrat în parlamentul englez acum câteva sute de ani, am fi observat că o parte importantă a dezbaterilor și deciziilor sale erau de natură judiciară. Regele francez ținea ședința de judecată (numită *lit de justice*) în parlament. Tot în Franța, „parlamentele" regionale

erau de fapt tribunale; Montesquieu a fost președinte (*président à mortier*) al unui asemenea tribunal, al Parlamentului din Bordeaux.

Parlamentul britanic avea chiar puterea – în cazuri excepționale, de înaltă trădare – să declare vinovat un om, printr-o lege specială (*Bill of Attainder*), și să decidă execuția sa și confiscarea averii familiei. Potrivit unor documente din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Churchill credea că un eventual proces al lui Hitler nu ar putea fi decât o „farsă". El a propus Cabinetului ca înalții responsabili naziști să fie tratați ca niște „nelegiuiți" (*outlaws*) și să fie condamnați pe baza unui act de acest fel, o procedură medievală la originile sale. Pentru Hitler, Churchill rezervase o soartă mai modernă. Plănuia să-l pună pe un scaun electric pe care urma să-l aducă special pentru acest scop din America.

Principiile legale pe care se sprijină acum judiciarul din democrațiile actuale sunt, de fapt, mai vechi decât ordinea democratică din aceste țări.

Acest lucru are o mare importanță. Înseamnă că, înainte de a deveni democrații moderne, în aceste state a existat o solidă și îndelungată cultură a supremației legii. Se spune că Frederic cel Mare, regele Prusiei, a văzut la un moment dat, în timp ce se plimba la țară, o moară. I-a plăcut și i-a spus morarului să i-o vândă. Acesta a refuzat. Frederic i-a spus că dacă nu i-o vinde, i-o va lua oricum, pentru că el este suveranul. Morarul i-ar fi răspuns: „Poate așa ar fi, dacă nu ar fi judecători la Berlin!"

Aceasta este o legendă care a apărut de fapt după moartea lui Frederic cel Mare. Moara cu pricina era chiar moara de lângă palatul Sanssouci de la Potsdam, construită la ordinul său. Iar morarul era un om dificil și certăreț, care s-a judecat cu toată lumea și s-a plâns că palatul din apropiere îi reduce viteza vântului. Însă, așa cum spun italienii, *se non è vero, è ben trovato* („dacă nu e adevărat, atunci e oricum bine spus"). Povestea sugerează respectul de care se bucura legea în civilizația occidentală.

Ceea ce nu este o veste bună pentru noi, cei din estul Europei. România, ca și alte state, nu a parcurs secvențele modernizării prin care au trecut democrațiile occidentale. În Est, mai întâi au apărut instituții și practici importate din democrațiile occidentale, și abia după aceea s-a pus problema respectului față de lege.

Iar respectul față de lege este esențial într-un stat bine rânduit. Spunem că democrația presupune astăzi un STAT DE DREPT. Expresia, în realitate, nu a așteptat instaurarea democrației pentru a fi folosită. În limba germană există *Rechtsstaat*, o idee care provine de la Immanuel Kant. În engleză, expresia *rule of law* este încă și mai venerabilă, fiind deja intens utilizată în secolul al XVII-lea.

PROCESUL CU JURAȚI

Prin ce fel de instituții anume se exercită puterea judiciară? Iarăși, trebuie să semnalăm o confuzie comună. Mulți presupun că judiciarul nu poate fi altceva decât corpul judecătorilor de profesie. Însă teoreticienii separației puterilor, precum și tradiția juridică occidentală ne dezvăluie și altă posibilitate. Pentru Montesquieu, ca și pentru autorii americani sau englezi, JURIUL este esențial pentru a preveni abuzul de putere judiciară. Amendamentele V și VI ale Constituției americane (1787) garantează procesul cu jurați.

În Marea Britanie există încă instituția judecătorului de pace, care judecă pricini mărunte și care nu este, nici acesta, profesionist.

În secolul al XIX-lea s-a răspândit în Europa instituția asesorilor, un fel de asistenți civili ai judecătorilor. Sistemul există, în forme variate, în Austria, Suedia, Norvegia sau Japonia. În Germania unele procese sunt judecate de un panel compus din judecători de profesie și din judecători civili (*Schöffen*).

Această instituție a asesorilor a dobândit un renume negativ în statele foste comuniste, inclusiv în România, deoarece autoritățile au introdus așa-numiții „asesori populari“, care erau însă recrutați de partid

strict pe baza loialității politice și al căror rol era, oricum, pur decorativ. Regimul comunist și-a transmis voința în tribunale doar prin intermediul judecătorilor „profesioniști“.

O soartă la fel de suspectă a avut în România și procesul cu jurați. Acesta a fost introdus în 1864, de Alexandru Ioan Cuza, odată cu marea reformă a justiției. Principatele Române nu erau, de altfel, singurul stat care a introdus jurații, o formulă inspirată de dreptul englez (Spania și Rusia sunt alte exemple). În epocă, aceasta a fost percepută ca o reformă democratică. Însă procesul cu juriu a fost eliminat în timpul dictaturii regale, în 1938. Nici comuniștii și nici „tranziția“ de după 1990 nu au dorit să-l reintroducă.

Articolul III al Constituției SUA arată că „Puterea judiciară a Statelor Unite va fi învestită într-o Curte Supremă și în acele tribunale inferioare pe care Congresul, din când în când, le va consfinți și le va stabili". Ceea ce ne arată că în democrațiile moderne sistemul judiciar este văzut ca unul ierarhic, având în fruntea sa o Curte superioară tuturor celorlalte. Numele acestei instituții variază. În Franța, Curtea de Casație este ultima instanță de apel. În Olanda există o Curte Supremă. În Marea Britanie, până la reforma din 2009, un grup din Camera Lorzilor (*Law Lords*) îndeplinea acest rol.

Acest tip de curte nu trebuie confundat cu instituția CURȚII CONSTITUȚIONALE. Aceasta este o invenție destul de recentă în democrațiile occidentale. O datorăm unui jurist austriac, Hans Kelsen. El a crezut că o instanță compusă din juriști independenți și extrem de calificați ar putea fi sesizată atunci când Parlamentul legiferează împotriva Constituției. Prima dată o astfel de Curte a fost înființată în Austria, prin Constituția din 1920, iar Kelsen s-a numărat printre membrii săi. Acest tip de instituție s-a răspândit apoi în diferite regimuri, unele democratice, altele nu (spre exemplu, Rusia

are o Curte Constituțională). La timpul său, Curtea Constituțională austriacă nu a fost foarte eficientă. Austria a alunecat în anii '30 spre autoritarism. Curte Constituțională există și în Rusia, însă acest lucru nu face din această țară o democrație.

În numeroase democrații controlul constituționalității se face, indirect, prin intermediul celei mai înalte instanțe. Cazul clasic este acela al Curții Supreme americane. Aceasta nu stabilește direct constituționalitatea sau neconstituționalitatea legilor, ci decide în cazuri precise, ca ultimă instanță de apel. Deciziile sale pot duce însă la invalidarea unor legi ale Congresului.

Curtea Supremă americană a emis numeroase hotărâri importante în istoria democrației americane. În *Ex parte Milligan* (1866) a fost drastic limitată activitatea tribunalelor militare. În *Brown vs Board of Education* (1954), Curtea Supremă a scos în afara legii discriminarea rasială din sistemul de educație din Statele Unite. În *Miranda vs Arizona* (1966) a stabilit că poliția trebuie să-i înștiințeze pe suspecți că au dreptul să nu facă nici o declarație și dreptul de a avea un avocat. În *Texas vs Johnson* (1989), Curtea a decis că o lege care pedepsea arderea steagului american este neconstituțională, pentru că încalcă Amendamentul I, care recunoaște libertatea de exprimare.

AVOCATUL POPORULUI

În unele democrații există un oficial numit OMBUDSMAN. Sarcina sa este de a investiga, în numele cetățenilor, eventuale abuzuri ale autorităților. În Constituția României, acesta este rolul Avocatului Poporului.

Originile acestei funcții sunt controversate. Multe state au avut oficiali care iscodeau în numele suveranului pentru a descoperi abuzurile din justiție și din administrație. Romanii aveau tribuni (*tribuni plebis*) care se bucurau chiar de dreptul de a-i judeca pe cei mai înalți oficiali după terminarea mandatului lor. Însă originea actualei funcții de ombudsman s-ar putea să fie în Imperiul Otoman, unde s-a refugiat regele Carol XII al Suediei, care a fost o vreme în exil (la Bender), ca urmare a înfrângerii de la Poltava (1709) administrate de Petru cel Mare al Rusiei. Regele suedez a făcut în 1713 o vizită la palatul sultanului de la Edirne (fostul Adrianopol). Acolo el a observat că sultanul avea pe lângă el un consilier care îi comunica dacă supușii se plângeau cu privire la felul în care legea era aplicată în imperiu. Regele suedez a emis apoi un edict care stabilea în Suedia, în absența sa, o asemenea funcție.

Democrațiile europene au preluat această idee, care apoi s-a răspândit și în afara Europei. Astăzi există om-

budsman și în Nigeria sau în Thailanda, fără ca aceste țări să fie, din acest motiv, mai democratice. Eficiența unei instituții depinde de multe ori de cultura în care este transplantată.

PEDEPSE CRUDE ȘI NEOBIȘNUITE

O apariție constantă în discursul juridic și constituțional al statelor democratice este **PROHIBIȚIA „PEDEPSELOR CRUDE ȘI NEOBIȘNUITE“**. Ce anume înseamnă expresia aceasta depinde de împrejurări. În Europa contemporană, pedeapsa capitală pare să intre în raza acestei interdicții. Alte democrații, precum Statele Unite și Japonia, acceptă pedeapsa capitală, însă acceptă în principiu și interdicția cruzimii punitive. Tot în acest registru să notăm **INTERDICȚIA, UNIVERSALĂ, A TORTURII**.

Pentru a înțelege sensul acestei interdicții, trebuie să ne întoarcem iarăși spre un text clasic. În *Republica* lui Platon există un pasaj despre pedepsele din cetatea democratică. Aici legile rareori îi pedepsesc pe cetățeni – afirmă Platon –, iar pedepsele sunt blânde. Condamnații la moarte se plimbă fără să își facă griji prin piața publică.

Scopul lui Platon, în această secțiune a dialogului, este polemic. În fond, el cunoștea foarte bine soarta lui Socrate, învățătorul său, care a fost condamnat la moarte de către atenieni. A scris chiar un dialog (*Criton*) despre motivele pentru care Socrate era împăcat cu sen-

tința, pe care a dus-o el însuși la îndeplinire. Dar tema introdusă de Platon a rezonat în istoria ideilor politice.

Între regimul punitiv și regimul politic există o legătură. Printre semnele certe ale unui regim politic rău sunt pedepsele excesive, crude. Tiranul este văzut ca o fiară însetată de sângele compatrioților săi. Pedepsele corporale aspre erau regula, nu excepția. Crucificarea, spânzurarea, frângerea pe roată, decapitarea sau arderea pe rug erau pedepse comune chiar și în Europa. În codurile de legi premoderne găsim pedepse precum înecarea, însemnarea cu fierul roșu sau zdrobirea sub un bolovan uriaș.

În secolul Luminilor lucrurile se schimbă radical. Susținătorii regimurilor moderate încep să critice excesul punitiv. Unul dintre cei mai influenți este marchizul de Beccaria, autor al unui mic tratat, *Despre infracțiuni și pedepse* (1764). Sub influența sa, statele europene (și noua republică de peste Ocean) încep să elimine și să interzică pedepsele excesive și tortura judiciară, asociate de acum încolo cu despotismul politic.

În zilele noastre, dreptul de a purta arme pare o chestiune excentrică, de care ne amintim doar atunci când vedem jurnalele de știri ce relatează despre împușcături într-o școală din Statele Unite. Însă dreptul de a purta arme a fost cândva esențial în istoria formării regimului democratic.

În orașele grecești, oamenii liberi erau și înarmați. Vorbim aici despre armamentul specializat. Hoplitul grec avea un scut greu, lance și elemente de armură. Toate acestea costau mult și presupuneau o pregătire militară temeinică.

Expresia DEMOCRAȚIE MILITARĂ este folosită pentru a desemna un regim în care cetățenii au atât o funcție politică, cât și una militară. Unele triburi germanice aveau o organizare de acest tip. Șefii politici erau, simultan, și lideri militari. Titlul de duce (*dux*, în latină) era inițial al unui conducător militar. La fel și titlul de voievod (în slava veche, *voi* – război + *voda* – a conduce).

În secolele XVII–XVIII apar schimbări considerabile în modul în care războiul este imaginat, organizat și purtat. Statele europene devin mai centralizate și pot mobiliza armate și flote considerabile. Acest lucru produce însă și o reacție. Printre altele, pentru că înseamnă

taxe mai mari. Primele neînțelegeri serioase, care au prefațat Războiul Civil din Anglia, au fost cele provocate de impunerea, în 1634, de către regele Carol I, a unei taxe navale (*ship money*) pe timp de pace. Treptat, se consolidează percepția potrivit căreia o armată permanentă (*standing army*) este semnul unei guvernări tiranice.

Care este însă alternativa la o armată permanentă? MILIȚIILE POPULARE (în latină, *milites*, soldați). Altfel spus, cetățenii înarmați. Unul dintre scopuri era imitarea ordinii politice și militare a Spartei sau a Republicii Romane. Unul dintre autorii care au apărat ideea milițiilor a fost Niccolò Machiavelli, celebrul autor al *Principelui* (1513). În secolele XVI–XVII apare o întreagă școală de gândire, neostoicismul, care pune accent pe cultivarea disciplinei, inclusiv aceea militară. Armata puritanilor, condusă de Cromwell, se numește *New Model Army*.

Carta engleză a *Drepturilor* (1689) include dreptul de a purta arme printre acele drepturi pe care guvernarea nu le poate încălca. Însă cea mai cunoscută mențiune a acestui drept se află în Amendamentul II al Constituției americane (1787): „O miliție bine rânduită fiind necesară pentru siguranța unui stat liber, dreptul poporului de a deține și de a purta arme nu va fi îngrădit“.

Dreptul de a deține și de a purta arme a fost interpretat în două moduri diferite. Primul, popular în SUA, este acela care susține că dreptul respectiv este individual. Rațiunea sa de a fi o reprezintă dreptul la autoapărare al individului. A doua interpretare leagă

acest drept de apărarea cetății. Armele sunt necesare cetățenilor atâta vreme cât ei sunt membri ai miliției sau ai armatei de recruți. Multe democrații avansate subscriu la această a doua interpretare. În Suedia, Finlanda și, mai ales, în Elveția și în Israel, experiența armelor este legată de statutul de cetățean și de nevoia de apărare națională.

PROPRIETATEA ASUPRA CELUILALT

Progresul libertății și al egalității, care a dus la instaurarea democrațiilor moderne, poate fi înțeles și ca o reacție la existența unor forme de dominație politică – în special SCLAVIA. Dar, pentru că sclavia, în zilele noastre, a dispărut aproape complet, pentru a înțelege evoluțiile care au dus la instaurarea regimurilor democratice, trebuie să revenim la trecut.

Pentru Aristotel, sclavul este o „unealtă însuflețită". Tot lui Aristotel îi datorăm o teorie numită „teoria sclaviei naturale". Unii oameni sunt, prin natura lor, destinați unei vieți de servitute.

Această teorie trebuie să fi părut firească celor din jurul filozofului grec. Sclavia era larg acceptată. Familia greacă era nu doar o unitate socială, ci și una economică. Din termenul grecesc *oikos*, „casă", „gospodărie", avem astăzi cuvântul „economie". Termenul „despot" provine de la numele grec al capului de familie (*despotes*), prin care era desemnat, în același timp, stăpânul de sclavi.

În dreptul roman tatăl (*pater familias*) avea puteri încă și mai extinse. În multe situații el avea de fapt un drept de viață și de moarte asupra sclavilor săi, precum și asupra familiei sale. Termenul nostru de DOMN vine

tot de la un termen roman, *dominus*, care îl desemna pe stăpânul unei case (*domus*).

Aceste idei au fost resuscitate în epoca marilor descoperiri geografice. Spaniolii și-au justificat uneori extinderea sistemului lor colonial cu ajutorul teoriei sclaviei naturale (indienii americani fiind declarați astfel sclavi de la natură). Iar în domeniul filozofiei politice, apare un set de argumente pe care astăzi îl numim PATRIARHALISM. Pe scurt, acesta susține că puterea suveranului asupra supușilor săi trebuie să fie absolută, pentru că este similară cu aceea pe care o avea capul de familie în lumea greco-romană sau în Vechiul Testament.

Teoriile moderne despre egalitate și despre libertate s-au format și ca o reacție la patriarhalism. Un exemplu clasic este acela al lui John Locke, care a publicat în 1689 cele *Două tratate despre guvernare*. Primul dintre acestea este dedicat respingerii argumentelor patriarhaliste care urmăreau să legitimeze ABSOLUTISMUL lui Iacob II.

Sclavia și alte forme de servitute radicală (cum ar fi șerbia în estul Europei și în Rusia) au înregistrat un recul în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. În această perioadă se formează o cultură a egalității și a libertății politice, care vede în lupta împotriva sclaviei o etapă istorică necesară în emanciparea cetățeanului.

În Țara Românească, ultimii țigani au fost dezrobiți în 1856, iar în Rusia șerbia a fost abolită complet în 1861. În Statele Unite a fost nevoie de experiența Războiului Civil (1861–1865) pentru ca Sudul să renunțe, ofi-

cial, la sclavie. În discursul de la Gettysburg al președintelui de atunci, Abraham Lincoln, se găsește expresia, atât de citată de susținătorii democrației: „guvernarea poporului, prin popor, pentru popor“ (*government of the people, by the people, for the people*).

Clădirea din Helsinki în care se află acum sediul guvernului finlandez adăpostea cândva birourile guvernatorului general al Marelui Ducat al Finlandei. În 1904, Nikolai Ivanovici Bobrikov a fost asasinat aici de un tânăr, Eugen Schauman. Motivele acestuia erau de natură politică și națională.

Astăzi, din afara clădirii nu se vede nici o urmă a acelor evenimente. Însă dacă urci pe scara principală, în dreptul locului în care a fost asasinat guvernatorul țarului se găsește o placă memorială cu inscripția *Se Pro Patria Dedit* („S-a dăruit pe sine Patriei“). Alături este o panglică în culorile drapelului finlandez.

ASASINATUL POLITIC este un subiect inconfortabil pentru sensibilitățile noastre. Dacă facem însă o plimbare prin locurile memoriei, observăm că democrațiile actuale își datorează existența și unei tradiții radicale: TIRANICIDUL.

În Atena antică exista o lege care stabilea că cel care ucide pe cineva care acționează pentru răsturnarea ordinii democratice va beneficia de imunitate. Iar dacă nu mai este în viață, îi era garantată o statuie în piața publică. Cetățenii erau obligați să participe la un ritual

civic în care jurau să respecte această lege. O variantă mai puțin dramatică era OSTRACISMUL. Aceasta era o procedură prin care adunarea cetățenilor putea vota (pe cioburi din argilă, *ostraka*) dacă să exileze din cetate pe cineva care devenise o amenințare pentru democrație.

Teorii ale tiranicidului au fost formulate în mediile protestanților radicali în secolele XVI–XVII. John Milton, unul dintre cei mai importanți poeți de limbă engleză, a publicat în 1649 o lucrare (*Despre funcția regilor și magistraților*) în care justifică execuția lui Carol I. Argumentele în favoarea tiranicidului au traversat peste Ocean. Pe Marele Sigiliu al statului Massachusetts vedem o mână care ține o sabie. Inscripția în latină este parte a unui text scris de Algernon Sidney, care a fost executat de regaliști pentru uciderea aceluiași Carol I: „Această mână, inamică a tiranilor…“ O imagine a Virtuții care ucide Tirania este și pe drapelul statului Virginia, alături de mottoul *Sic semper tyrannis* („Astfel întotdeauna tiranilor“ – cuvinte atribuite lui Marcus Junius Brutus, unul dintre asasinii lui Cezar).

Democrația modernă s-a format (și) pe acest fundal. În 1942, Reinhard Heydrich, responsabil pentru măsurile de teroare din Cehia și Boemia ocupate de naziști, a fost asasinat. Trecătorul prin Praga poate vedea și acum locul, în pivnița unei biserici, unde s-au baricadat membrii echipei de asasini. Lângă placa memorială sunt mereu flori. În 1945, cadavrul lui Mussolini, care fusese executat sumar, a fost atârnat de acoperișul unei benzinării. Democrațiile au fost în numeroase ocazii regimuri primejdioase pentru inamicii lor.

DREPTUL LA REVOLUȚIE

Multe democrații își au originile în revoluții politice ori sociale. Dacă vom scrie o istorie a democratizării Europei, spre exemplu, nu ar putea lipsi de aici momentul revoluțiilor din 1848. Căderea comunismului din Europa de Est și instaurarea, în unele dintre aceste state, a unor regimuri democratice au constituit un alt asemenea moment revoluționar. Așa-numita „Primăvară arabă“ (2010–2012) a dus la răsturnarea multor regimuri autoritare și la măsuri de DEMOCRATIZARE.

În arsenalul teoretic al democrațiilor se numără și DREPTUL LA REVOLUȚIE. Când poporul este oprimat, el are dreptul de a-și lua soarta în propriile mâini.

Unul dintre cei mai importanți teoreticieni care au susținut acest drept este John Locke. În *Al doilea tratat despre cârmuire* (1689), el a arătat că guvernarea este instituită nu pentru binele celor care guvernează, ci pentru binele celor guvernați. În cazul în care puterea politică își depășește mandatul care îi este încredințat, poporul are dreptul să reziste. Mai important, poporul are dreptul să instituie un nou regim politic.

Așadar, scopul rezistenței, pentru John Locke, nu este doar unul negativ; poporul este sursa ultimă a constituției politice. Această doctrină a fost preluată

apoi de revoluționarii americani. În *Declarația de independență* (1776), al cărei autor principal este Thomas Jefferson, citim că, atunci când un popor este amenințat de despotism, este dreptul și chiar datoria sa să „răstoarne“ un asemenea regim și să „instituie o nouă guvernare“.

În vremea Revoluției Franceze, imnul adoptat în 1795 (*La Marseillaise*) comunică același fel de idei: „Haideți, copii ai Patriei, / Ziua gloriei a venit! / [...] La arme, cetățeni! / Formați batalioane!“

Secolul XX a cunoscut democrații născute în focul revoluțiilor. „Revoluția garoafelor“ din 1974 a însemnat sfârșitul regimului autoritar instituit de Salazar în Portugalia. Cehia a cunoscut, în 1989, „Revoluția de catifea“. Căderea regimului de apartheid din Africa de Sud, în 1994, poate fi considerată tot ca parte a unui proces revoluționar.

Începând din secolul al XIX-lea, istoria democrației se împletește cu aceea a unei alte forțe formidabile: NAȚIONALISMUL. Din această interacțiune s-au născut regimurile pe care le numim astăzi DEMOCRAȚII NAȚIONALE. Franța este un astfel de exemplu, al unui stat care afirmă apăsat, inclusiv în Constituție, caracterul său național și unitar. România este un alt exemplu.

Naționalismul a avut un rol dual în raport cu democrația. Pe de-o parte, în formele sale radicale, a subminat instituțiile și cultura democrației. Astfel au stat lucrurile, spre exemplu, în Germania anilor '30. Și fascismul italian sau comunismul sovietic au găsit uneori în naționalismul extrem un aliat. Regimul lui Nicolae Ceaușescu a fost definit ca „național-comunist".

Pe de altă parte însă, consolidarea statului național și a culturii naționale a creat condițiile pentru dezvoltarea instituțiilor democratice și pentru o viață politică liberală, de pildă în Finlanda sau Irlanda.

PATRIOTISMUL a rămas, ca și în secolul al XIX-lea, un sentiment important în statele democratice. Agenda publică este uneori dominată de teme legate de IDENTITATEA NAȚIONALĂ, cum ar fi cele care privesc istoria celor două războaie mondiale sau cele legate de AUTO-

NOMIA PE BAZE ETNICE. Însă sentimentul de apartenență la o comunitate nu mai este înțeles în același mod în societățile MULTICULTURALE din prezent. Dovadă disputele cu privire la imigrație, globalizare, ajutorul internațional sau accesul străinilor la sistemul de sănătate ori de educație.

Apariția democrațiilor moderne a fost un punct de cotitură în istoria relațiilor internaționale. Iarăși, pentru a înțelege de ce anume, trebuie să recurgem la istorie.

Funcția principală a statului, secole la rând, a fost războiul. Acest lucru este cu deosebire adevărat în istoria modernă timpurie a Europei, când – pentru a folosi expresia lui Charles Tilly, un sociolog american – „războiul a făcut statul, iar statul a făcut războiul". Perioadele de pace, dacă existau, erau scurte.

Lucrurile s-au schimbat odată cu apariția democrațiilor moderne. Acestea, desigur, au fost implicate în războaie. Inclusiv în cele două războaie mondiale, când au avut o capacitate de mobilizare impresionantă. Un detaliu puțin cunoscut din al Doilea Război Mondial este că principala sa sursă de finanțare, în Statele Unite, a fost subscripția publică, prin vânzarea de obligațiuni guvernamentale către populație. Războiul, cu alte cuvinte, a fost o cauză populară. În unele cazuri, democrațiile occidentale au fost victimele agresiunii și ocupației (Danemarca, Luxemburg, Norvegia și Olanda, printre altele).

Totuși, democrațiile consolidate par să nu fi trecut niciodată de o anumită limită. Ele nu au pornit niciodată la război împotriva unei alte democrații consolidate. Aceasta este TEORIA PĂCII DEMOCRATICE, care susține că, în relațiile dintre ele, democrațiile sunt cu necesitate pașnice.

Dar acest lucru nu înseamnă că democrațiile sunt la fel de dezangajate față de oricine. Dimpotrivă, experiența unor state precum Franța sau Statele Unite arată că INTERVENȚIA MILITARĂ în anumite locuri – de pildă, în Indochina (1946–1954) sau Coreea (1950–1953) – face parte din opțiunile pe care le au la dispoziție guvernele democratice.

În principiu, cele două noțiuni sunt distincte. Poate exista capitalism fără democrație, așa cum o dovedesc regimuri autoritare precum acela din Singapore, după cum a existat și democrație fără capitalism – în Antichitate. Însă democrația actuală este de neimaginat fără capitalism. În științele politice există expresia CAPITALISM DEMOCRATIC.

Există o rațiune care aduce împreună cele două concepte, și anume PIAȚA LIBERĂ.

Înainte de sfârșitul secolului al XVIII-lea existau multe feluri de restricții economice. Două ne interesează acum. Primul fel de restricții privea forța de muncă. Nu oricine putea fi angajat și nu cu orice salariu. Altfel spus, nu exista o piață reală a forței de muncă. Activitatea economică în orașele europene era dominată de bresle, iar femeile munceau, de regulă, doar în gospodărie. Munca salariată era rară.

Al doilea fel de restricții era introdus de mecanismele de control al prețurilor. Produsele aveau prețuri definite de reguli rigide. Autoritățile interveneau frecvent prin impunerea unui „preț just", mai ales în cazul cerealelor (o marfă esențială în condițiile societăților premoderne).

Odată cu revoluția industrială lucrurile se schimbă radical în economie. Iar în sfera ideilor, în 1776 apare o carte fundamentală, *Avuția națiunilor*, a lui Adam Smith, un profesor scoțian de filozofie morală. Aceasta avansează ceea ce s-a numit TEORIA MÂINII INVIZIBILE. O economie bazată pe schimburi libere între indivizi generează prosperitate și ordine. Chiar dacă fiecare dintre acești indivizi se gândește doar la profitul său personal, interacțiunea dintre agenți motivați de egoism duce, totuși, la efecte benefice pentru întregul sistem social.

În secolul XX, regimurile totalitare propun o nouă abordare economică: PLANIFICAREA. Pentru o vreme, ideea unei economii conduse centralizat de către stat pare o alternativă la un capitalism aflat în criză. Reacția teoretică a venit din partea unor gânditori grupați în așa-numita „Școală austriacă de economie". Unul dintre aceștia, Friedrich A. Hayek, a denunțat în *Drumul către servitute* (1944) consecințele nefaste ale planificării. Pentru Hayek, centralizarea economică duce, în ultimă instanță, la represiune politică. La sfârșitul anilor '80, economiile planificate din estul Europei și din Uniunea Sovietică sunt afectate de o criză terminală, precipitată de ineficiența alocării resurselor.

O glumă din timpul socialismului zice că la Radio Erevan, într-o dimineață, crainicul spune: „Un ascultător ne întreabă ce este capitalismul. Răspundem: exploatarea omului de către om!“ Ascultătorul revine: „Iar socialismul…?“ Și crainicul: „Iar socialismul este exact opusul capitalismului!“

Propaganda socialismului de stat al secolului XX a denunțat inegalitățile capitalismului și a susținut că o societate justă este una între egali. Însă și democrația a cultivat această valoare a egalității. Pentru istoricul grec Herodot, egalitatea este fundamentală pentru o democrație, nu libertatea. După el, Sparta este o cetate liberă, însă nu este o democrație, pentru că spartanii nu cultivă egalitatea. Un alt istoric grec, Tucidide, utilizează termenul *isonomia*, care înseamnă „egalitate în fața legilor“. La Atena cetățenii se bucurau și de *isegoria* („egalitate a cuvântului în adunarea publică“). Aceste principii au fost adoptate și extinse în democrațiile moderne. Aici contează EGALITATEA DE DREPT.

Însă și EGALITATEA DE AVERE este importantă. O societate extrem de inegalitară probabil că nu poate rămâne o democrație pentru mult timp, chiar dacă alte condiții sunt îndeplinite. Guvernele de stânga, în

zilele noastre, susțin de regulă reducerea inegalității prin măsuri directe de redistribuție, cum ar fi impozitul progresiv sau subvenționarea unor servicii publice. Guvernele de dreapta preferă un grad mai redus de intervenționism, considerând că inițiativa privată va duce la beneficii generale și la un grad mai mare de competitivitate a economiei.

Inegalitatea este una dintre mărimile cel mai dificil de măsurat. Există inegalitate între state și inegalitate între cetățenii aceluiași stat. Acest din urmă aspect este măsurat de indicatori precum coeficientul Gini (denumit după un statistician italian, Corrado Gini, care a propus acest indicator în 1912). Relația dintre egalitatea materială și democrație este încă dezbătută la nivelul specialiștilor, dar, la un nivel foarte general, observăm din clasamentele făcute pe baza coeficientului Gini că democrațiile avansate sunt mai egalitare decât sistemele hibride sau autoritare. Însă unele democrații avansate sunt caracterizate de inegalități puternice (Statele Unite), în vreme ce altele sunt mai egalitare (Danemarca). Tot ca o regulă generală, inegalitățile sunt mai accentuate în democrațiile recente decât în democrațiile consolidate.

LIBERTATEA

Termenul utilizat de latini, *libertas*, îl folosim și astăzi. Însă ce anume înseamnă libertatea politică este destul de complicat de explicat. La prima vedere, libertatea înseamnă pur și simplu absența unor constrângeri: sunt liber în măsura în care pot face absolut tot ce vreau. Dar atunci cum mai deosebim libertatea de anarhie? Sau cum pot fi, totuși, liber, când mă supun legii? Sau ce fel de libertate este aceea, atunci când prin deciziile mele îmi limitez capacitatea de acțiune în viitor? Sunt liber să mă vând ca sclav? Pot semna, liber, un document care îmi interzice să critic ceva sau pe cineva?

Una dintre cele mai influente concepții despre libertate a fost propusă de filozoful Isaiah Berlin într-un text celebru, *Două concepte de libertate*, la origine o lecție ținută la Oxford în 1958. Aici apare distincția între LIBERTATEA POZITIVĂ (care este, la originile sale grecești, capacitatea cuiva de a se stăpâni pe sine, de a-și determina soarta; concepție transformată mai târziu de regimurile autoritare în constrângeri aplicate individului în numele autodeterminării colectivității și al „progresului social“) și LIBERTATEA NEGATIVĂ, care presupune capacitatea individului de a acționa, neîm-

piedicat de alți membri ai societății, pentru realizarea dorințelor sale.

În democrațiile contemporane, această din urmă concepție este centrală. Libertatea mea este limitată doar de libertatea celuilalt. În SFERA PRIVATĂ, fiecare are dreptul să-și organizeze viața așa cum dorește. Astfel de argumente au fost formulate de filozoful englez John Stuart Mill în lucrarea sa *Despre libertate* (1859). Pentru că libertatea individuală este intens cultivată în democrațiile contemporane, adesea numim aceste sisteme DEMOCRAȚII LIBERALE.

Sunt societățile democratice contemporane dominate de INDIVIDUALISM? Puțini ar nega asta. Însă interpretarea acestui fapt ne trimite în două direcții opuse.

Pe de-o parte, sunt aceia care subliniază rolul istoric al individualismului în formarea unei societăți moderne și a unei economii performante. Pentru Alan Macfarlane, un antropolog de la Cambridge, individualismul explică avansul pe care îl are Anglia în perioada revoluției industriale. În ordine filozofică, o apărare a individualismului extrem este oferită de Ayn Rand, o scriitoare americană cunoscută pentru romanul *Revolta lui Atlas* (1957). Iar în cultura Sudului american exista de mult o tradiție a suspiciunii față de stat și a independenței individului. Imaginea justițiarului solitar din filmele western este parte a acestei culturi.

Pe de altă parte, individualismul este văzut ca o forță corozivă, care slăbește societatea și care poate să afecteze chiar individul. Într-o lucrare din 2000, *Singur în sala de popice*, sociologul american Robert D. Putnam investighează declinul CAPITALULUI SOCIAL în Statele Unite. El descoperă că oamenii devin tot mai

solitari, iar activitățile comunitare sunt tot mai puțin populare.

Suntem astăzi obișnuiți să evaluăm calitatea democrației mai degrabă după impactul asupra propriei vieți: venit pe cap de locuitor, coșul minim de consum lunar, accesul la studii superioare sau la programe sociale. Numărul celor înscriși în sindicate sau în partide politice scade. Incidența divorțurilor a crescut în ultimele decenii. Democrațiile recente sunt tot mai mult asociații fluide de indivizi, mai degrabă decât comunități tradiționale.

Oricare ar fi scopurile noastre individuale, unele lucruri nu le putem dobândi decât printr-un efort colectiv. Spre exemplu, plătim impozite pentru că ne imaginăm – corect sau eronat – că din acești bani sunt plătite lucruri care ne sunt necesare tuturor, întregii societăți sau statului: educație, spitale, apărare și poliție. Însă realitatea este că mulți oameni joacă rolul PASAGERULUI CLANDESTIN (*free rider*), cel care se ascunde pentru a nu plăti biletul, cum fac ceilalți pasageri. Așa încât pentru astfel de oameni este necesară constrângerea. În acest caz, plătim impozite pentru că așa ne cere legea. Iar dacă nu o respectăm, vom fi pedepsiți.

Toate statele au astfel de legi care îi pedepsesc pe cei care se sustrag plății taxelor. Posedă și instituții care ar trebui să urmărească aceste lucruri. Însă gradul de colectare a impozitelor este foarte diferit de la o țară la alta. În Statele Unite, economia subterană este evaluată la circa 8% din totalul economiei. În Brazilia și în Rusia, economia subterană este evaluată la circa 40%.

Plata (sau neplata) taxelor este doar un aspect al unui fenomen mai complex. Oamenii pot să contribuie la (sau să se sustragă de la) diferite activități. De pildă, ei pot minți (sau nu) în actele oficiale. Se baricadează

în case sau, dimpotrivă, lasă poarta neîncuiată. Își lasă copiii singuri pe stradă ori îi supraveghează neîncetat. Taximetriștii cer un preț corect sau, dimpotrivă, își jecmănesc clienții, mai ales dacă aceștia sunt străini.

Există o anumită diferență între aceste două tipuri de situații. Termenul care apare adeseori în discuțiile teoretice este acela de ÎNCREDERE (*trust*, în engleză). Democrațiile prospere ale Occidentului sunt societăți în care există un grad înalt de încredere între indivizi și, mai ales, între cetățeni și instituții. Oamenii își plătesc impozitele și pentru că știu că autoritățile nu fură banii, ci îi folosesc, eficient, cu scopul de a furniza BUNURI PUBLICE (*public goods*).

Dacă un călător dintr-o democrație din trecut ne-ar vizita, probabil că unul dintre lucrurile care l-ar mira ar fi mulțimea de hârtii, de reguli și de oficiali din societatea noastră. Statele moderne, fie că sunt democratice sau nu, sunt dominate de BIROCRAȚIE. Însă în ce măsură este acest lucru compatibil cu existența unei democrații?

Și în acest caz avem două abordări opuse. Una dintre acestea subliniază rolul birocrației în modernizare și în funcționarea unui stat de drept. Germania secolelor XIX–XX era cunoscută pentru cultura serviciului public corect și eficient. Pentru Max Weber, un important sociolog german de la începutul secolului XX, statul modern, organizat rațional, este cu necesitate birocratic, iar birocratul, ideal vorbind, e în slujba cetățenilor.

Însă tot în secolul XX apare și percepția opusă, anume că birocrația amenință individul. În *Procesul*, romanul lui Franz Kafka publicat în 1925, personajul principal este pierdut într-un sistem impersonal, în care nici măcar nu știe natura delictului de care este acuzat. Într-o cheie teoretică, sociologul german Robert Michels a formulat în *Partidele politice*, cartea

sa din 1911, așa-numita „LEGE DE FIER A OLIGARHIEI“. În orice organizație, susține el, apare cu necesitate o clasă de administratori care, treptat, vor deturna scopul sistemului și îi vor domina pe membrii simpli.

Multe dintre normele care ne încadrează viața nu sunt rezultatul legilor dezbătute în parlament și nici al ordonanțelor guvernului. Cantitatea de plumb din benzină, costul asigurărilor, substanțele active dintr-un medicament – acestea și multe altele sunt decise de o birocrație despre care mulți dintre noi nu știm nimic. Se vorbește chiar despre existența unei puteri diferite de cele trei puteri clasice (legislativ, executiv, judiciar), și anume PUTEREA DE REGLEMENTARE.

Ne putem imagina o democrație a analfabeților? Poate că nu, însă au existat autori care au criticat sofisticarea adusă de artele și științele moderne și au propus întoarcerea la o viață simplă, eventual chiar la o existență rustică. Unul dintre aceștia este Jean-Jacques Rousseau, care – ironic – este și autorul uneia dintre cele mai influente cărți despre educația copiilor (*Émile sau despre educație*, 1762).

Dar statul modern a mizat mai degrabă pe virtuțile educației. Iată de ce democrațiile contemporane sunt de neimaginat fără un sector important al educației, publice sau private.

Primele care au introdus obligativitatea școlarizării au fost statele protestante, în secolele XVI–XVII. Pentru protestanți, motivația imediată a fost găsită în teologie. Fiecare credincios trebuia să aibă acces la textul Bibliei și să judece cu mintea sa. Un alt argument a fost propus de filozoful englez Francis Bacon. În *Noua Atlantidă* (1626) el a imaginat un stat unde cercetarea tehnică și științifică este organizată de autorități, producând adevărate miracole artificiale. Bacon descoperă ceea ce timpurile noastre știu bine: LEGĂTURA DINTRE ȘTIINȚĂ ȘI PUTEREA STATULUI. Leo Strauss, specialist

în filozofie politică, speculează într-un eseu din 1959 (*Ce este educația liberală?*) asupra posibilității transformării democrației într-o „aristocrație universală“, prin mijlocirea cultivării valorilor culturii umaniste clasice.

Între starea democrației și calitatea educației dintr-o țară există o corelație bine stabilită. În regimurile clasificate în *Indicele democrației* drept democrații consolidate, durata medie a studiilor este de 16 ani. În democrațiile parțiale, de 12 ani. În regimurile hibride și în cele autoritare, de 9 ani.

Unul dintre semnele certe care ne anunță că suntem într-o democrație este faptul că oamenii pot să spună ceea ce gândesc. Indiferent cât de mult sau de puțin le convine altora, inclusiv autorităților. Și invers: unul dintre primele semne ale instaurării unui regim autoritar este CENZURA.

Primul amendament al Constituției americane interzice Congresului să adopte vreo lege care să afecteze libertatea cuvântului și a tiparului. Multe alte democrații au garanții asemănătoare. Și totuși, puține drepturi au fost atât de mult puse la încercare precum acesta.

În *Yates vs United States* (1957), spre exemplu, Curtea Supremă a stabilit că au dreptul să-și exprime opiniile chiar și cei care susțin răsturnarea prin violență a regimului politic din Statele Unite. Există o diferență, arată Curtea, între a fi avocatul unei doctrine abstracte și a trece direct la organizarea unor acte de violență.

Discuțiile despre libertatea expresiei au devenit încă și mai aprinse în era Internetului. Spre exemplu: are dreptul legislatorul ca, în numele luptei împotriva terorismului, să cenzureze comunicarea pe Internet? Trebuie permise postările despre sinucidere? Desenele animate pornografice care reprezintă copii pot fi asimi-

late pornografiei infantile? Are dreptul o revistă satirică precum *Charlie Hebdo* să-și bată joc de religie? Negarea Holocaustului trebuie interzisă într-o democrație?

Chiar dacă guvernarea este liberală, poate exista într-o democrație și un alt gen de cenzură, care a fost uneori numită „TIRANIA OPINIEI PUBLICE". În democrație, susține Tocqueville, pentru că voința majorității este singura care contează, ea trasează un „cerc" dincolo de care nici un autor nu îndrăznește să treacă. Rezultatul este o specie de CONFORMISM față de gusturile și opiniile acestei majorități. Arta și literatura democrațiilor ajung astfel să fie marcate de MEDIOCRITATE.

PROTESTUL

În 1880 reprezentantul unui mare proprietar de pământ din Irlanda s-a confruntat cu o problemă: din cauza recoltei proaste, țăranii cereau o reducere substanțială a arendei. Și pentru că aceasta le-a fost refuzată, el s-a văzut nevoit să înceapă să-i evacueze.

În alte vremuri, în sat ar fi început o răscoală. Acum însă protestul a fost organizat altfel. Toți au căzut de acord să refuze orice relație cu reprezentantul respectiv. Poștașul a refuzat să-i livreze corespondența, negustorii au refuzat să-i mai vândă ceva, oamenii au încetat să-i mai vorbească. Cel mai important a fost că absolut nimeni nu a mai dorit să muncească pentru el. După o vreme, a cedat.

Numele respectivului proprietar era Charles C. Boycott. De atunci avem termenul modern de BOICOT.

Democrațiile sunt regimuri unde oamenii protestează mult și eficient. Spre deosebire de alte regimuri, democrația nu doar că tolerează protestele, dar chiar recunoaște, cu emfază, DREPTUL DE A PROTESTA. Orice cartă a drepturilor menționează, spre exemplu, dreptul de a trimite PETIȚII autorităților. Între 1838 și 1848, mișcarea chartistă a zguduit viața politică din Anglia cu cererile sale pentru democratizarea sistemului electoral.

Numele acestei mișcări vine de la *Carta poporului* (*People's Charter*), un document adresat Parlamentului, care a acumulat milioane de semnături și care a inspirat manifestații fără precedent.

Greva a fost un alt mijloc de expresie a democrației în acțiune. State precum Franța sunt periodic blocate de greve ale lucrătorilor din sectoarele publice sau din transporturi. Greva poate fi chiar un mijloc de a instaura democrația. În 1988, Sindicatul Solidaritatea a organizat o serie de greve care au fost începutul sfârșitului pentru regimul comunist din Polonia.

Se poate spune că în democrații se dezvoltă chiar o cultură populară a protestului. Anii '60–'70 în America au fost marcați de proteste în forme extrem de diverse. Muzica acelei perioade a fost un vehicul al activismului politic. Bob Dylan (*Blowin' in the Wind*) și John Lennon (*Give Peace a Chance*) sunt două exemple dintr-o listă foarte lungă. În anii '70 apare o altă formă de protest radical, curentul *punk* (Sex Pistols, *Anarchy in the UK*).

În democrațiile contemporane există subculturi, unele dintre acestea dedicate protestului. Unii oameni se leagă de copaci, iar alții își construiesc buncăre unde strâng arme și alimente pentru a se pregăti pentru Apocalipsă. Mulți tineri poartă pe stradă tricouri cu sloganuri politice sau sociale, chiar și atunci când nu știu nimic despre personajele sau expresiile astfel plimbate în public. Unele cauze și metode de protest sunt serioase, precum cele ale mișcării pentru drepturile civile din Statele Unite, în anii '50, când pentru a protesta față de discriminarea rasială a fost organizat celebrul „boicot

al autobuzelor". Altele, mai puțin: în 2011, în Australia, un cetățean a protestat în timpul unei vizite a reginei alergând în pielea goală cu un drapel național înfipt în posterior. El cerea… reducerea inegalităților economice. Democrația nu este un regim în care să te plictisești.

RELIGIA

În 1802 Thomas Jefferson, într-o scrisoare adresată unui pastor baptist, a afirmat că între religie și stat, datorită prevederilor Constituției, s-a ridicat un „zid al separației". Însă relația dintre democrație și religie este mult mai complexă decât lasă să se înțeleagă expresia lui Jefferson.

Unele democrații contemporane își afirmă cu tărie caracterul lor SECULAR (Franța). În altele există, oficial, O RELIGIE DE STAT: luteranismul în Danemarca, Norvegia și Islanda; anglicanismul este religia oficială (*established*) în Anglia. Însă majoritatea democrațiilor, constituțional vorbind, sunt mai degrabă NEUTRE ÎN PRIVINȚA RELIGIEI. Unele confesiuni pot avea un caracter privilegiat (spre exemplu, ortodoxia în Grecia sau prezbiterianismul în Scoția), însă regula generală este aceea a unei TOLERANȚE (aproape) depline. Cetățenii sunt liberi să creadă în ce doresc și să frecventeze ce biserică doresc.

Istoric vorbind, regimul democratic s-a dezvoltat în ariile de confesiune creștină, mai ales protestantă. În ce măsură acest lucru este doar un accident istoric sau, dimpotrivă, o legătură necesară – este o chestiune mai complicată. Instituții democratice există și în state

cu alte religii dominante (Japonia, India sau Taiwan). În țările islamice însă, democrația a avut o aderență redusă.

Cât despre ateism, asumarea sa publică este o invenție destul de recentă. Primul autor care a publicat sub numele său o carte care apără ateismul a fost baronul D'Holbach (*Sistemul naturii sau despre legile lumii fizice și ale lumii morale*, 1770). Până atunci, a fi suspectat de ateism era o acuzație extrem de gravă. Doar cu patru ani înainte, un nobil francez, cavalerul de La Barre, fusese executat pentru că ar fi vandalizat o cruce și pentru că nu și-ar fi scos pălăria în momentul trecerii unei procesiuni catolice. Trupul său a fost ars pe rug, cu *Dicționarul filozofic* (1764) al lui Voltaire țintuit pe piept.

Acum ateii sunt în siguranță în statele democratice. Datele empirice sugerează chiar că există o legătură între lipsa de religiozitate a publicului și prosperitatea unei țări. Incidența ateismului (sub 1%) este cea mai mică în Africa Subsahariană, în vreme ce statele din Europa de Nord, care ocupă locuri foarte bune în clasamentele prosperității și democrației, au cea mai mare incidență a ateismului (Suedia 34%, Norvegia 29%). Iar direcția generală este aceea a unui declin al religiozității. Dacă actualele tendințe se mențin, religia va dispărea aproape complet în câteva decenii din democrații precum Irlanda, Olanda, Canada sau Elveția.

Iată o întrebare care a suscitat numeroase răspunsuri. Pe de-o parte, este clar că la originea sa democrația modernă este legată de istoria și cultura unui mic grup de state (Marea Britanie și Statele Unite, în principal). MODELUL BRITANIC a fost exportat și în statele care au fost construite și locuite în principal de coloniștii britanici (Canada, Australia, Noua Zeelandă). Experiența imperiilor coloniale este însă mai greu de evaluat. Faptul de a fi fost colonii britanice pare să fi fost un avantaj pentru state precum Africa de Sud, în comparație cu Mozambicul, de pildă, care a fost colonie portugheză.

În unele locuri, democrația s-a instaurat ca urmare a unei ocupații străine (Japonia). În altele, a contat cultura politică a imigranților (Israel).

Instituțiile și legile pot fi, cu siguranță, exportate cu succes. Legislația japoneză modernă provine din aceea prusacă. Votul pe buletine de vot standardizate, tipărite de stat, provine din Australia, însă acum este folosit în toată lumea. Primul stat care a acceptat ca femeile să voteze și să candideze a fost Noua Zeelandă, iar acum femeile votează și candidează în toate democrațiile. Însă există și numeroase alte exemple (mai

recent, Irak și Afganistan) care ne arată limitele exportului de democrație.

Exemplele Europei de Est și al fostei URSS sunt destul de neclare. După căderea totalitarismului, unele state au revenit la democrație (Cehia, Polonia). Unele au devenit democrații chiar dacă în perioada interbelică au cunoscut episoade autoritare (Ungaria). Statele baltice par să fi dobândit și acestea instituții democratice stabile. Pe de altă parte, Rusia a revenit la o formulă autoritară. Belarus nici nu a început procesul de democratizare. Multe foste republici sovietice (Ucraina, Moldova, Georgia, Armenia) sunt afectate de instabilitate. Toate acestea în ciuda susținerii internaționale considerabile și împotriva cursului reformelor care au fost încercate în aceste state.

ROLUL PARTIDELOR

Partidele politice sunt asociații libere de cetățeni al căror scop este influențarea mersului guvernării și a opiniei publice. Ele au o agendă care, ideal vorbind, este definită ideologic (în realitate, multe partide au scopuri naționale, regionale, religioase sau pur și simplu sunt expresia unor feude personale). Într-o democrație – auzim adesea – partidele politice sunt pârghiile indispensabile ale funcționării sistemului politic.

Să nu ne grăbim însă... Partidele politice nu au fost privite întotdeauna cu îngăduință. George Washington, în ultimul său mesaj ca președinte (*Farewell Address*, 1796), afirmă că partidele pot fi un pericol într-o guvernare populară, iar ALTERNANȚA LA PUTERE a două partide poate duce la despotism.

Partidele au mai fost atacate și din altă direcție: POPULISMUL. Acesta presupune un apel direct la popor și o ostilitate fundamentală față de partidele percepute ca exponente ale sistemului (și considerate uneori drept „elitiste").

Istoria politică a secolului XX ne oferă numeroase exemple în care partidele politice au fost actori de bună-credință ai democrației și au contribuit la modernizarea societății. Însă există și alte exemple, când

un partid politic a distrus ordinea democratică și a sprijinit un regim dictatorial. Partidul Național-Socialist al Muncitorilor din Germania (NSDAP)a fost vehiculul care l-a adus pe Adolf Hitler la putere. În România lui Nicolae Ceaușescu, Partidul Comunist Român era definit în Constituția din 1965 drept „forța politică conducătoare a întregii societăți".

Oricare ar fi fost păcatele istorice sau viciile structurale ale partidelor politice, toate democrațiile actuale sunt pluraliste. Altfel spus, au SISTEME DE PARTIDE. Aceste sisteme sunt remarcabil de stabile, chiar dacă în interiorul lor ponderea relativă a partidelor se schimbă. Există însă și momente de ruptură, când întregul sistem de partide se reconfigurează. Un exemplu este Italia, după afacerea de corupție *Mani pulite* („Mâini curate"). Scandalul de corupție dezvăluit în 1992 a zguduit din temelii sistemul politic italian. După alegerile locale din 1993 și cele naționale din 1994, partidele care dominaseră scena politică italiană din 1946 (creștin-democrații și socialiștii) au fost demolate de VOTUL DE PROTEST, locul lor fiind luat de alte partide, precum Liga Nordului sau Forza Italia.

Voința politică a electoratului se traduce în reprezentare politică prin intermediul VOTULUI. În democrațiile Greciei antice acest lucru nu era neapărat adevărat. TRAGEREA LA SORȚI, mai curând decât votul, era considerată o procedură „democratică“. Însă în democrațiile moderne, fără excepție, alegerile sunt elementul central al sistemului politic.

Democrația este definită adesea drept regimul unde contează VOINȚA MAJORITĂȚII. Problema este că această majoritate nu este întotdeauna ușor de descoperit.

Avem ca punct de plecare opțiunile individuale ale cetățenilor, care se exprimă la urne, iar ca punct de sosire, mandatele disponibile (mandatele dintr-un parlament, cele ale unui consiliu local sau mandatul unui președinte). Cum ajungem de la voturi la mandate? Prin intermediul SISTEMULUI DE VOT.

În linii mari, există două categorii de sisteme de vot. Prima este aceea a sistemelor de vot MAJORITARE. Aici mandatul este atribuit candidatului care are cele mai multe voturi. Sunt două variante principale: ÎNTR-UN TUR și ÎN DOUĂ TURURI. Aplicate în alegerile parlamentare, aceste sisteme tind să producă majorități solide și guvernări stabile, însă tind să penalizeze partidele mici.

A doua categorie este aceea a sistemelor PROPORȚIONALE. Aici partidele primesc mandate în funcție de proporția voturilor pe care le-a primit fiecare. Se folosesc, de regulă, liste de partid. Dacă un partid primește, spre exemplu, 25% din voturile exprimate, atunci are dreptul, în principiu, la 25% din mandatele disponibile. Acest sistem este mai prietenos cu partidele mici, însă îi pune în dificultate pe independenți. De asemenea, tinde să producă parlamente fragmentate și guvernări de coaliție, instabile.

Funcționarea sistemului de vot arată, printre altele, una dintre diferențele care există între democrația antică și aceea modernă. În cetatea antică, cetățenii guvernau adesea direct, fără reprezentanți. În democrațiile moderne, sunt DELEGAȚI prin vot unii cetățeni, pentru un INTERVAL LIMITAT, pentru a administra treburile publice în numele tuturor.

Acum câțiva ani, la alegerile locale din România, un grup de cetățeni au ieșit în stradă să protesteze: își vânduseră votul pentru niște pește. Dar ei nu protestau față de cumpărarea și vânzarea de voturi. Ceea ce îi nemulțumea era simplul fapt că peștele se dovedise a fi stricat.

Oamenii votează din motive foarte diferite. Unii caută doar să profite ei înșiși, precum alegătorii supărați din exemplul precedent. Însă alții doresc să exprime o poziție cu privire la o politică sau alta. Aproape întotdeauna – fie că o știm, fie că nu – opțiunile noastre sunt modelate de o IDEOLOGIE.

Liberalismul este una dintre cele mai influente ideologii contemporane. Este o doctrină care pune accentul pe libertate și pe drepturi individuale. Acest lucru se traduce, de regulă, prin susținerea principiilor pieței libere și a nonintervenționismului. Unii liberali contemporani susțin ideea STATULUI MINIMAL.

Intelectualii Iluminismului sunt printre primii gânditori liberali moderni. Voltaire, spre exemplu, este un apărător al toleranței și al drepturilor civile, precum și un critic al absolutismului. La începutul secolului al XIX-lea, tot un gânditor francez, Benjamin Constant, este cel care teoretizează „libertatea clasicilor" ca fiind

diferită de „libertatea modernilor". Prima este una care presupune o libertate comună ca participare politică în treburile colective, iar a doua este o libertate privată, care este posibilă prin LIMITAREA PUTERII STATULUI ASUPRA INDIVIDULUI.

În secolul XX, liberalismul cunoaște o renaștere, cunoscută îndeosebi sub apelativul de NEOLIBERALISM. Economiști precum Milton Friedman sunt de obicei asociați acestui curent, care este cunoscut mai ales pentru politici de tip *laissez-faire*.

DREPTUL NATURAL

Cu toate că nu este o ideologie politică, teoria drepturilor naturale este, de regulă, fundalul teoretic al autorilor perioadei liberalismului clasic. Cel mai bun exemplu este probabil acela al lui John Locke. În *Al doilea tratat despre cârmuire* (1689), el propune o justificare a proprietății private, care a avut o influență remarcabilă.

Pentru teoreticienii dreptului natural, înainte ca oamenii să trăiască asociați în comunități, ei duceau un trai simplu, chiar animalic, în STAREA DE NATURĂ. Pentru că în această stare nu existau legi scrise și nici instituții, înseamnă că pe atunci oamenii nu făceau distincția între „al meu“ și „al tău“. Altfel spus, proprietatea era comună, a tuturor asupra întregului pământ. Rousseau, în *Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni* (1755), arată că PROPRIETATEA PRIVATĂ a fost introdusă mai târziu, prin fraudă și forță. Unii oameni și-au însușit ceea ce era, de fapt, al tuturor.

Locke propune însă un argument diferit. El acceptă unele elemente ale teoriilor dreptului natural, dar arată că în starea de natură poate exista chiar și proprietate privată. Aceasta se întâmplă pentru că fiecare om are ceva al lui: munca sa proprie. Atunci când culeg un măr

sau când muncesc un teren virgin pentru a-l cultiva, amestec munca mea cu ceva din Natură. Astfel, mărul devine al meu, la fel ca pământul pe care îl folosesc.

Această teorie are implicații considerabile. Pentru Locke, dreptul la proprietate privată este unul natural. Nu depinde de existența statului sau de bunăvoința unui guvern. Mai mult, teoria sa ne duce riguros la concluzia conform căreia o guvernare legitimă nu poate încălca acest drept individual la proprietate privată. Dacă statul are un rol, acesta este mai degrabă de **A PROTEJA EXERCITAREA ACESTOR DREPTURI ELEMENTARE.**

Argumentele din scrierile dreptului natural au influențat direct gândirea democratică și liberală a ultimelor secole. Discursul contemporan despre **DREPTURILE OMULUI**, spre exemplu, este de neînțeles fără apelul la elemente de teorie a dreptului natural.

SOCIALISM, SAU SOCIAL-DEMOCRAȚIE?

În 1875, Karl Marx este exasperat de unii dintre colegii săi din mișcarea muncitorească. Aceștia lansaseră o platformă politică și se pregăteau să participe la alegeri. Așa încât, în *Critica Programului de la Gotha*, Marx le transmite acestora ce crede el despre democrație: „În această ultimă formă de stat a societății burgheze, lupta de clasă urmează să fie definitiv rezolvată pe calea armelor."

Termenul SOCIALISM este folosit astăzi pentru a desemna, laolaltă, și doctrina unor autori precum Karl Marx, și pe aceea a tovarășilor săi de drum mai moderați. Să rezervăm acum termenul COMUNISM pentru cei din prima categorie și să ne ocupăm doar de ceilalți, numind doctrina acestora SOCIAL-DEMOCRATĂ.

Spre deosebire de liberalism, social-democrația pune accent pe INTERVENȚIONISMUL statului în economie și în societate. Social-democrații propun, de regulă, IMPOZITE PROGRESIVE, pentru a efectua REDISTRIBUIREA AVUȚIEI. Ei subscriu la o versiune diluată a teoriei luptei de clasă și se prezintă ca reprezentați ai muncitorilor (de unde și denumirea de „laburiști" pe care o au în unele țări). De guvernările social-democrate este legată și instituirea unui STAT ASISTENȚIAL (*welfare state*) în țări precum Suedia sau Marea Britanie. De asemenea,

social-democrații tradiționali tind să susțină, eventual prin subvenții, existența unui însemnat SECTOR DE STAT.

„Problema socialismului – așa cum arăta Margaret Thatcher – este că, în cele din urmă, banii celorlalți se termină.“ Criza economică din 2007–2008, care a adus DEFICITE ale bugetelor de stat, nu pare să fi redus totuși prea mult din atractivitatea socialismului în general și a social-democrației în particular. Unii au înțeles din evenimente exact ce au dorit. Pentru stânga actuală, criza financiară este, în realitate, o criză a sistemului capitalist.

CONSERVATORISMUL

Este destul de complicat să separăm astăzi, în discursul politic occidental, conservatorismul de liberalism. Iată de ce uneori utilizăm un termen compozit: CONSERVATORISMUL LIBERAL. Sursele sale sunt în secolul al XVIII-lea. David Hume, un filozof și istoric din școala Iluminismului scoțian, a publicat în 1741–1742 o serie de eseuri (*Essays, Moral and Political*) în care propune o critică a dogmatismului politic. Constituția Angliei este opera experienței și prudenței, mai degrabă decât rezultatul aplicării unor principii abstracte. Cât despre libertatea politică, aceasta este rezultatul unui gen de echilibru subtil al mecanismelor politice. Acest fel de argument este dezvoltat apoi de Edmund Burke în *Reflecții asupra Revoluției din Franța* (1790). Schimbările bruște sunt de evitat. În politică, esențială este acțiunea timpului: „Efectul libertății asupra oamenilor este că ei fac ce poftesc. Așa încât să vedem mai întâi ce poftesc ei să facă înainte să-i felicităm, pentru că în curând aceste felicitări s-ar putea schimba în critici". Conservatorul este, așadar, rezervat, dacă nu cumva ostil, în privința ideii de revoluție politică.

În secolul XX apare un curent numit NEOCONSERVATOR. Una dintre sursele intelectuale ale acestei direcții

este filozofia politică a lui Leo Strauss. În ordine politică, neoconservatorismul s-a afirmat în apărarea valorilor tradiționale, precum și ca un critic al regimurilor socialiste. Ronald Reagan a fost unul dintre oamenii politici cei mai importanți din perioada Războiului Rece, susținător al democratizării, cel care i-a adresat liderului sovietic îndemnul „*Mister* Gorbaciov, dărâmă acest zid! (al Berlinului)“. Tot Reagan afirma despre sine: „Un membru al Congresului m-a acuzat că am o atitudine de secol XIX cu privire la lege și ordine. Aceasta este o acuzație falsă. Am o atitudine de secol XVIII. Atunci Părinții Fondatori (ai Constituției americane) au arătat clar că siguranța cetățenilor care respectă legea trebuie să fie una dintre principalele preocupări ale guvernării“.

Unul dintre acești Părinți Fondatori a fost James Madison. În scrisoarea 10 din *The Federalist Papers*, comentariul pe care, împreună cu Hamilton și Jay, l-a făcut Constituției americane, Madison arată că există o deosebire fundamentală între democrație și REPUBLICĂ. O democrație este regimul în care cetățenii participă direct la toate deciziile publice. Ea are dezavantajul instabilității, așa cum o dovedește, crede Madison, și exemplul democrațiilor antice. O republică este regimul în care poporul încredințează conducerea treburilor publice unui grup de reprezentanți aleși. Acesta este un regim stabil, în care libertatea înflorește și drepturile civile sunt garantate. Este ceea ce numim acum DEMOCRAȚIE REPREZENTATIVĂ.

Textul lui Madison ne face să înțelegem ceva important despre democrația contemporană: ea este un produs de sinteză. Este un regim al egalității, care însă respectă și drepturile și libertățile individuale. Încurajează inițiativa privată, însă acomodează și un stat asistențial. Are o latură liberală, dar și una conservatoare. Este născută în revoluție, cunoaște mișcări de protest, dar prețuiește liniștea și toleranța. Ideile sale sunt asumate, dar și criticate, de liberali, social-democrați și conservatori.

La un nivel profund însă, personajul care a lipsit până acum din această istorie este REPUBLICANISMUL. Înainte să existe democrația modernă, și cu mult timp înainte ca partidele să se organizeze și să participe în alegeri democratice cu doctrinele lor, instituțiile și argumentele a ceea ce numim noi astăzi „democrație" au fost propuse de gânditorii republicani. (Unii dintre ei susțineau de fapt monarhia, ceea ce ne arată că trebuie mai întâi să judecăm înainte să tragem concluzii.)

Republicanismul este, până în secolul al XVIII-lea inclusiv, o doctrină care apără ideea libertății asigurate prin participarea politică a cetățenilor în cadrul unui regim echilibrat.

EPILOG:
CHIPUL DEMOCRAȚIEI

Tânărul pictor Eugène Delacroix nu a avut noroc la început cu una dintre picturile sale, *Libertatea conducând poporul*. A fost cumpărată pentru a-i aminti noului monarh, „regele-cetățean“ Ludovic-Filip I, instaurat de Revoluția din 1830, despre rolul jucat de popor în instaurarea noului regim. Compoziția a fost însă curând declarată drept inflamatoare și a fost ascunsă în podul palatului, înainte de a-i fi înapoiată autorului. Au trecut zeci de ani până când publicul a văzut-o într-un muzeu, la Luvru.

Imaginea este puternică. Centrul este dominat de o femeie cu pieptul gol, care ridică, într-un gest de sfidare, tricolorul francez. În cealaltă mână are o pușcă cu baionetă. Pe cap poartă o bonetă frigiană, simbol al Revoluției.

În pictura lui Delacroix este reprezentată o baricadă. În fața ei sunt morții. Unul dintre ei este dezbrăcat, precum Hector. În jurul femeii sunt doar bărbați. Aproape toți sunt înarmați. Judecând după haine și după ce poartă pe cap, ei provin din toate clasele sociale. Unul este rănit, însă privește cu speranță către femeie.

Sânii dezveliți nu sunt aici un simbol erotic. Femeia reprezintă virtutea pură și dezlănțuită. Postura ei este o imitație a modelelor antice.

Democrația, așa cum o cunoaștem astăzi, a pășit pe scena istoriei europene acum mai bine de un secol, în era revoluțiilor. Este regimul dominant, din punctul de vedere al LEGITIMITĂȚII. Chiar și sistemele hibride sau autoritare se prezintă astăzi drept regimuri care se sprijină pe consimțământul poporului. Democrația mai există și acum (în vreme ce alte forme de guvernare au intrat într-un declin relativ) tocmai pentru că a fost de la începuturile sale un regim puternic, bazat pe PARTICIPARE și pe EGALITATE. A rezistat vremurilor și pentru că a reușit să se adapteze. A devenit un regim al DREPTURILOR INDIVIDUALE și al BUNĂSTĂRII. Ce va fi democrația în viitor depinde și de noi.

BIBLIOGRAFIE

Pentru O INTRODUCERE GENERALĂ ÎN TEORIA DEMOCRAȚIEI, vezi David Held, *Models of Democracy* (Stanford, 1996). O ISTORIE A DEMOCRAȚIEI este cartea lui John Dunn, *Setting the People Free: The Story of Democracy* (Atlantic Books, 2005).Vezi și Charles Tilly, *Contention and Democracy in Europe, 1650–2000* (Cambridge, 2003); Zoltan Barany, Robert G. Moser, *Is Democracy Exportable?* (Cambridge, 2009); John P. McCormick, *Machiavellian Democracy* (Cambridge, 2011). CONDIȚIILE DEMOCRAȚIEI: Daron Acemoğlu, James A. Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty* (Profile Books, 2013). CRITICA DEMOCRAȚIEI: Joseph V. Femia, *Against the Masses: Varieties of Anti-Democratic Thought since the French Revolution* (Oxford, 2001).

Literatura despre VARIETĂȚILE REGIMULUI DEMOCRATIC este considerabilă. Un titlu standard este Arend Lijphart, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries* (Yale, 1999). DEMOCRAȚIA REPREZENTATIVĂ: Nadia Urbinati, *Representative Democracy: Principles and Genealogy* (Chicago, 2008). PARLAMENTARISMUL: Christopher J. Kam, *Party Discipline and Parliamentary Politics* (Cambridge, 2009). REGIMUL PREZIDENȚIAL: José Cheibub, *Presidentialism, Parliamentarism, and Democracy* (Cambridge, 2010); John Yoo, *Crisis and Command: A History of Executive Power from George Washington to George W. Bush* (Kaplan, 2010); Thomas Poguntke (ed.), *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies* (Oxford,

2007). SEMIPREZIDENȚIALISMUL: Robert Elgie, *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance* (Oxford, 2011).

TIRANIA: Leo Strauss, *On Tyranny* (Chicago, 2013); Waller R. Newell, *Tyranny: A New Interpretation* (Cambridge, 2013). OLIGARHIA: Jeffrey A. Winters, *Oligarchy* (Cambridge, 2011). ARISTOCRAȚIA: William Doyle, *Aristocracy and Its Enemies in the Age of Revolution* (Oxford, 2009). Despre ABSOLUTISM: Julian Franklin, *Jean Bodin and the Rise of Absolutist Theory* (Cambridge, 2009).

Pentru o introducere în FILOZOFIA POLITICĂ, Leo Strauss și Joseph Cropsey, *History of Political Philosophy* (Chicago, 2012); vezi și Pierre Manent, *O filozofie politică pentru cetățean* (Humanitas, 2003). TEORIILE POLITICE ALE ANTICHITĂȚII pot fi descoperite în volumul editat de Christopher Rowe, *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought* (Cambridge, 2005). Acelea ale EVULUI MEDIU, în J.H. Burns (ed.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350–c. 1450* (Cambridge, 1991). Ale RENAȘTERII ȘI REFORMEI, în J.H. Burns (ed.), *The Cambridge History of Political Thought 1450–1700* (Cambridge, 1994). ILUMINISMUL, în Mark Goldie, Robert Wokler (eds.), *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought* (Cambridge, 2016) și Gareth Stedman Jones, Gregory Claeys (eds.), *The Cambridge History of Nineteenth-Century Political Thought* (Cambridge, 2013). Pentru SECOLUL XX: François Chatelet, *Concepțiile politice ale secolului XX* (Humanitas, 1994).

Textele filozofilor politici clasici se găsesc în numeroase ediții academice. În engleză recomand seria *Cambridge Texts in the History of Political Thought*. În română, *Republica* lui PLATON a fost tradusă de Andrei Cornea (Editura Științifică, 1986), iar *Criton*, de Marta Guțu (Editura Științifică, 1975). Alte ediții utile: DAVID HUME, *Eseuri politice* (Humanitas, 2005), ALEXIS DE TOCQUEVILLE, *Despre demo–crație în America* (Humanitas, 2005), JOHN STUART MILL, *Despre libertate* (Humanitas, 2005).

Contractul social al lui JEAN-JACQUES ROUSSEAU a apărut alături de un studiu introductiv (Nemira, 2008), în aceeași serie ca și *Noua Atlantidă* a lui FRANCIS BACON (Nemira, 2007).

Despre ARISTOTEL: Curtis N. Johnson, *Aristotle's Theory of the State* (Macmillan, 1990); JOHN LOCKE: Julian H. Franklin, *John Locke and the Theory of Sovereignty: Mixed Monarchy and the Right of Resistance in the Political Thought of the English Revolution* (Cambridge, 1978); ADAM SMITH: Samuel Fleischacker, *On Adam Smith's* Wealth of Nations (Princeton, 2004). EDMUND BURKE: Yuval Levin, *The Great Debate: Edmund Burke, Thomas Paine, and the Birth of Right and Left* (Basic Books, 2013). AYN RAND: Jennifer Burns, *Goddess of the Market: Ayn Rand and the American Right* (Oxford, 2009).

Democrația în ATENA: Geoffrey de Ste. Croix, *Athenian Democratic Origins: And Other Essays* (Oxford, 2005); Arlene W. Saxonhouse, *Free Speech and Democracy in Ancient Athens* (Cambridge, 2008); Matthew R. Christ, *The Bad Citizen in Classical Athens* (Cambridge, 2008). SPARTA: Elizabeth Rawson, *The Spartan Tradition in European Thought* (Oxford, 1968). ROMA antică: J.E. Lendon, *Empire of Honour: The Art of Government in the Roman World* (Oxford, 2002); Henrik Mouritsen, *Plebs and Politics in the Late Roman Republic* (Cambridge, 2008). VENEȚIA: John Julius Norwich, *A History of Venice* (Penguin, 2012).

ANGLIA: David Rollison, *A Commonwealth of the People: Popular Politics and England's Long Social Revolution, 1066–1649* (Cambridge, 2010); E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (Penguin, 2013). MAREA BRITANIE: David Edgerton, *Warfare State: Britain, 1920–1970* (Cambridge, 2005); Niall Ferguson, *Empire: How Britain Made the Modern World* (Penguin, 2004); Andrew Marr, *The Making of Modern Britain* (Macmillan, 2009). ISTORIA PARLAMENTULUI BRITANIC: Chris Bryant, *Parliament: The Biography* (Black Swan, 2014–2015). Vezi și Jeffrey Goldsworthy, *The Sovereignty of Parliament:*

History and Philosophy (Oxford, 2001). Despre CHURCHILL: Martin Gilbert, *The Will of the People: Winston Churchill and Parliamentary Democracy* (Vintage, 2006).

AMERICA: Eric Nelson, *The Royalist Revolution: Monarchy and the American Founding* (Harvard, 2014); Gordon S. Wood, *Radicalism of the American Revolution* (Random House, 1993); Benjamin H. Irvin, *Clothed in Robes of Sovereignty: The Continental Congress and The People Out of Doors* (Oxford, 2014); Morton Keller, *America's Three Regimes: A New Political History* (Oxford, 2009). Despre GEORGE WASHINGTON, Ron Chernow, *Washington: A Life* (Penguin, 2011). CONSTITUȚIA STATELOR UNITE a apărut într-o traducere românească însoțită de un comentariu (Humanitas, 2010).

Despre POPOARELE ANGLOFONE: Andrew Roberts, *A History of the English-Speaking Peoples Since 1900* (HarperCollins, 2007). AUSTRALIA: Angela Woollacott, *Settler Society in the Australian Colonies: Self-Government and Imperial Culture* (Oxford, 2015). NOUA ZEELANDĂ: David Hackett Fischer, *Fairness and Freedom: A History of Two Open Societies, New Zealand and the United States* (Oxford, 2012).

EUROPA: Brendan Simms, *Europe: The Struggle for Supremacy, 1453 to the Present* (Penguin, 2014); Jan-Werner Müller, *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe* (Yale, 2011); Peter Baldwin, *The Narcissism of Minor Differences: How Europe and America are Alike* (Oxford, 2010); Iulia Motoc, *Despre democrație în Europa Unită* (Humanitas, 2012).

GERMANIA: James C. Van Hook, *Rebuilding Germany: The Creation of the Social Market Economy, 1945–1957* (Cambridge, 2004). SPANIA: Guy Thomson, *The Birth of Modern Politics in Spain: Democracy, Association and Revolution, 1854–75* (Palgrave, 2010). ITALIA: Robert D. Putnam, Robert Leonardi, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* (Princeton, 1994). FRANȚA: Roger Price, *People and Politics in France, 1848–1870* (Cambridge, 2004); Jeremy Jennings,

Revolution and the Republic: A History of Political Thought in France since The Eighteenth Century (Oxford, 2013); François Furet, *Reflecții asupra Revoluției Franceze* (Humanitas, 2012). ELVEȚIA: W. Linder, *Swiss Democracy: Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies* (Palgrave Macmillan, 2010). ISRAEL: Martin Gilbert, *Israel: A History* (Black Swan, 2008).

ROMÂNIA: Lucian Boia, *De ce este România altfel?* (Humanitas, 2012); Traian Ungureanu, *Încotro duce istoria României* (Humanitas, 2008); Horia-Roman Patapievici, *De ce nu avem o piață a ideilor* (Humanitas, 2014); Cristian Preda, *Rumânii fericiți: Vot și putere de la 1831 până în prezent* (Polirom, 2011); Tom Gallagher, *Furtul unei națiuni: România de la comunism încoace* (Humanitas, 2004).

RUSIA: Marchizul de Custine, *Scrisori din Rusia: Rusia în 1839* (Humanitas, 2007); Alain Besançon, *Sfânta Rusie* (Humanitas, 2013). UNIUNEA SOVIETICĂ: Moshe Lewin, Gregory Elliott, *The Soviet Century* (Verso, 2016).

AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL: Anthony Beevor, *Second World War* (W&N, 2014). Despre RĂZBOIUL RECE, John Lewis Gaddis, *The Cold War* (Penguin, 2007). REVOLUȚIILE DIN 1989: Ralf Dahrendorf, *Reflecții asupra Revoluției din Europa* (Humanitas, 1993); Vladimir Tismăneanu, *Despre 1989* (Humanitas, 2009).

OCCIDENTUL ÎN ISTORIE: Ian Morris, *Why the West Rules – For Now: The Patterns of History and What They Reveal About the Future* (Profile Books, 2011); Ian Buruma, Avishai Margalit, *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies* (Penguin, 2005); Victor D. Hanson, *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise to Western Power* (Doubleday, 2001).

NAȚIONALISMUL: Azar Gat, Alexander Yakobson, *Nations* (Cambridge, 2012); Michael Mann, *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing* (Cambridge, 2005); Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în Romania Mare* (Humanitas, 1998). CETĂȚEANUL: Derek Heater, *Citizenship in Britain:*

A History (Edinburgh, 2006); Betsy Sinclair, *The Social Citizen: Peer Networks and Political Behavior* (Chicago, 2012). PATRIOTISMUL: Jan-Werner Müller, *Constitutional Patriotism* (Princeton, 2016); George Kateb, *Patriotism and Other Mistakes* (Yale, 2006). MASELE: José Ortega y Gasset, *Revolta maselor* (Humanitas, 2007).

RELIGIE ȘI POLITICĂ: Eric Voegelin, *Religiile politice* (Humanitas, 2010); Michael Burleigh, *Earthly Powers: The Clash of Religion & Politics in Europe, from the French Revolution to the Great War* (Harper, 2006); Cătălin Avramescu, *De la teologia puterii absolute la fizica socială: Teoria contractului social de la Hobbes la Rousseau* (ALL, 1998). Despre efectele PROTESTANTISMULUI, Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului* (Humanitas, 2003) și Alister McGrath, *Christianity's Dangerous Idea: The Protestant Revolution – A History from the Sixteenth Century to the Twenty-First* (HarperCollins, 2009). BISERICA CATOLICĂ: Nicholas Atkin, *Priests, Prelates and People: A History of European Catholicism Since 1750* (Oxford, 2004).

SCLAVIA: Peter Garnsey, *Ideas of Slavery from Aristotle to Augustine* (Cambridge, 1996); Hugh Thomas, *The Slave Trade: History of the Atlantic Slave Trade, 1440–1870* (W&N, 2006). TEORIA SCLAVIEI NATURALE, în Anthony Pagden, *The Fall of Natural Man: The American Indian and the Origins of Comparative Ethnology* (Cambridge, 1987); Gerald Horne, *The Counter-Revolution of 1776: Slave Resistance and the Origins of the United States of America* (New York, 2014).

TOTALITARISMUL: Hannah Arendt, *Originile totalitarismului* (Humanitas, 2014). COMUNISMUL: Vladimir Tismăneanu, *Despre comunism: Destinul unei religii politice* (Humanitas, 2011). FASCISMUL: Michael Mann, *Fascists* (Cambridge, 2004). DEMOCRAȚIA TOTALITARĂ: J.L. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy* (Penguin, 1986). CENZURĂ ȘI REPRESIUNE: Barrington Moore, *Moral Purity and Persecution in History*

(Princeton, 2000); Françoise Thom, *Limba de lemn* (Humanitas, 2005); Jason Stanley, *How Propaganda Works* (Princeton, 2015). Despre COMPLICITATEA CU POLITICILE RASIALE ÎN GERMANIA NAZISTĂ: Daniel Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (Abacus, 1997); Götz Aly, *Hitler's Beneficiaries: Plunder, Racial War, and the Nazi Welfare State* (Verso, 2016); de același autor, *Why the Germans? Why the Jews?* (Picador, 2015). REGIMURI HIBRIDE: Steven Levitsky, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War* (Cambridge, 2010); Fareed Zakaria, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad* (W.W. Norton, 2007).

CAPITALISMUL: Albert O. Hirschman, *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before Its Triumph* (Princeton, 2013); Joyce Appleby, *The Relentless Revolution: A History of Capitalism* (W.W. Norton, 2011). REVOLUȚIA INDUSTRIALĂ: Joel Mokyr, *The Enlightened Economy: Britain and the Industrial Revolution, 1700–1850* (Penguin, 2011). Despre BUNĂSTARE: Robert Skidelsky, Edward Skidelsky, *How Much is Enough?: Money and the Good Life* (Penguin, 2013). CRITICA INTERVENȚIONISMULUI: Friedrich A. Hayek, *Drumul către servitute* (Humanitas, 2006); Milton Friedman, *Liber să alegi: Un punct de vedere personal* (ALL, 1998); Richard E. Wagner, James M. Buchanan, *Democrația în deficit: Moștenirea politică a lordului Keynes* (Humanitas, 2013). „MÂNA INVIZIBILĂ“: Jonathan Sheehan, Dror Wahrman, *Invisible Hands: Self-Organization in the Eighteenth Century* (Chicago, 2015). TEORIA PROPRIETĂȚII: Alan Ryan, *Property and Political Theory* (Blackwell, 1986). PIAȚA LIBERĂ: Eric MacGilvray, *The Invention of Market Freedom* (Cambridge, 2011).

ELITELE: Julien Benda, *Trădarea cărturarilor* (Humanitas, 2008); John Higley, *Elite Foundations of Liberal Democracy* (Rowman & Littlefield, 2006); Christopher Lasch, *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy* (W.W. Norton, 1996).

CULTURA POLITICĂ: Almond Gabriel, Sidney Verba, *Cultura civică: Atitudini politice și democrație în cinci națiuni* (DU Style, 1996); Richard Dagger, *Civic Virtues: Rights, Citizenship, and Republican Liberalism* (Oxford, 1997). EDUCAȚIA: Allan Bloom, *Criza spiritului american* (Humanitas, 2006); Martha C. Nussbaum, *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities* (Princeton, 2012).

INDIVIDUALISMUL: Alan Macfarlane, *Origins on English Individualism: Family, Property and Social Transition* (Blackwell, 1979). MODERAȚIA: Sophia Rosenfeld, *Common Sense: A Political History* (Harvard, 2014); Alin Fumurescu, *Compromise: A Political and Philosophical History* (Cambridge, 2014); Aurelian Crăiuțu, *A Virtue for Courageous Minds: Moderation in French Political Thought, 1748–1830* (Princeton, 2016).

DREPT CONSTITUȚIONAL: Pauline Maier, *Ratification: The People Debate the Constitution, 1787–1788* (Simon & Schuster, 2011); Donald S. Lutz, *Principles of Constitutional Design* (Cambridge, 2008). DREPTURILE OMULUI: Jonathan Israel, *Democratic Enlightenment: Philosophy, Revolution, and Human Rights 1750–1790* (Oxford, 2013). DREPTUL DE A PURTA ARME: Saul Cornell, *A Well-Regulated Militia: The Founding Fathers and the Origins of Gun Control in America* (Oxford, 2006); Nicholas Johnson, *Negroes and the Gun: The Black Tradition of Arms* (Prometheus, 2014); Mark V. Tushnet, *Out of Range: Why the Constitution Can't End the Battle Over Guns* (Oxford, 2007). PEDEPSELE: Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi* (Humanitas, 1997). TORTURA JUDICIARĂ: John H. Langbein, *Torture and the Law of Proof: Europe and England in the Ancien Régime* (Chicago, 2006).

TEORIA REZISTENȚEI: Richard Ashcraft, *Revolutionary Politics and Locke's „Two Treatises of Government"* (Princeton, 1986). PROTESTUL: Eric Hobsbawm, *Bandits* (Abacus, 2001); Gene Sharp, *From Dictatorship to Democracy: A Conceptual Framework for Liberation* (New Press, 2012). REVOLUȚIA:

Michael Sonenscher, *Sans-Culottes: An Eighteenth-Century Emblem in the French Revolution* (Princeton, 2008); Theda Skocpol, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China* (Cambridge, 2015); James H. Billington, *Fire in the Minds of Men: Origins of the Revolutionary Faith* (Basic Books, 1980).

Despre LIBERTATE: Andrei Cornea, *Miracolul: Despre neverosimila făptură a libertății* (Humanitas, 2014); Daniel Hannan, *How We Invented Freedom & Why It Matters* (Head of Zeus, 2015). ACȚIUNEA COLECTIVĂ: Hélène Landemore, *Collective Wisdom: Principles And Mechanisms* (Cambridge, 2014); Richard Tuck, *Free Riding* (Harvard, 2008); Ioannis D. Evrigenis, *Fear of Enemies and Collective Action* (Cambridge, 2009). AUTORITATEA: Frank Furedi, *Authority: A Sociological History* (Cambridge, 2013).

Despre ÎNCREDERE, Russell Hardin, *Trust* (Polity, 2006), iar despre absența acesteia, Bo Rothstein, *Social Traps and the Problem of Trust* (Cambridge, 2010). CAPITALUL SOCIAL este discutat în Robert Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (Simon & Schuster, 2001).

Despre PARTIDE în democrația reprezentativă, Nancy L. Rosenblum, *On the Side of the Angels: An Appreciation of Parties and Partisanship* (Princeton, 2008). SISTEME DE PARTIDE: Ghiță Ionescu, Isabel de Madariaga, *Opoziția: Trecutul și prezentul unei instituții politice* (Humanitas, 1992). Jean-Michel de Waele, *Partide politice și democrație în Europa centrală si de est* (Humanitas, 2003).

TEORIA REPREZENTĂRII: Hanna F. Pitkin, *The Concept of Representation* (California, 1992); Andrew Rehfeld, *The Concept of Constituency: Political Representation, Democratic Legitimacy, and Institutional Design* (Cambridge, 2008). RAȚIUNEA DE STAT: Maurizio Viroli, *From Politics to Reason of State: The Acquisition and Transformation of the Language of Politics 1250–1600* (Cambridge, 2008). STAREA DE URGENȚĂ:

Carl Schmitt, *Dictatorship* (Polity, 2013); Nomi Claire Lazar, *States of Emergency in Liberal Democracies* (Cambridge, 2009).

TEORIA REGIMULUI MIXT în Antichitate și în Evul Mediu, în James M. Blythe, *Ideal Government and the Mixed Constitution in the Middle Ages* (Princeton, 2014). Lucrarea clasică despre SEPARAȚIA PUTERILOR este Maurice J.C. Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers* (Liberty Fund, 1998). Despre ORDINEA POLITICĂ: Francis Fukuyama, *Originile ordinii politice* (în pregătire, Humanitas). SUVERANITATEA: Edmund S. Morgan, *Inventing the People: The Rise of Popular Sovereignty in England and America* (Norton, 1989); Richard Tuck, *The Sleeping Sovereign: The Invention of Modern Democracy* (Cambridge, 2016).

ALEGERI: O introducere accesibilă în teoria SISTEMELOR DE VOT este cartea lui George G. Szpiro, *Numbers Rule: The Vexing Mathematics of Democracy, from Plato to the Present* (Princeton, 2010). Vezi și Hans-Dieter Klingemann, *The Comparative Study of Electoral Systems* (Oxford, 2012); Pippa Norris, *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior* (Cambridge, 2000); Rein Taagepera, *Predicting Party Sizes: The Logic of Simple Electoral Systems* (Oxford, 2007); Jon Elster, *Securities Against Misrule: Juries, Assemblies, Elections* (Cambridge, 2013); Bryan Caplan, *The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies* (Princeton, 2008).

O analiză teoretică a implicațiilor IGNORANȚEI ALEGĂTORILOR poate fi găsită în cartea lui Bryan Caplan, *The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies* (Princeton, 2008). O abordare mai practică este cartea lui Arthur Lupia, *Uninformed: Why People Seem to Know So Little about Politics and What We Can Do about It* (Oxford, 2016).

DREPTUL NATURAL: Richard Tuck, *Natural Rights Theories: Their Origin and Development* (Cambridge, 1982); Dan Edelstein, *The Terror of Natural Right: Republicanism, the Cult of Nature, and the French Revolution* (Chicago, 2010). NEOSTOI-

CISMUL: Gerhard Oestreich, *Neostoicism & Early Modern State* (Cambridge, 2008). POPULISMUL: Jan-Werner Müller, *What is Populism?* (Pennsylvania, 2016).

IDEOLOGII: Norberto Bobbio, *Dreapta și stânga* (Humanitas, 1999). LIBERALISMUL: Pierre Manent, *Istoria intelectuală a liberalismului* (Humanitas, 2003); Larry Siedentop, *Inventing the Individual: The Origins of Western Liberalism* (Penguin, 2015); Alan Ryan, *The Making of Modern Liberalism* (Princeton, 2012); David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism* (Oxford, 2007). STATUL MINIMAL: Robert Nozick, *Anarhie, stat și utopie* (Humanitas, 1997).

SOCIAL-DEMOCRAȚIA: Sheri Berman, *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth-Century* (Cambridge, 2006); G.A. Cohen, *Why Not Socialism?* (Princeton, 2009). CONSERVATORISMUL: Kevin Passmore, *The Right in France from the Third Republic to Vichy* (Oxford, 2012); Coren Corby, *The Reactionary Mind: Conservatism from Edmund Burke to Sarah Palin* (Oxford, 2011); Roger Scruton, *How to be a Conservative* (Bloomsbury, 2014).

REPUBLICANISMUL: Paul A. Rahe, *Republics Ancient and Modern* (North Carolina, 1994); Eric Nelson, *The Greek Tradition in Republican Thought* (Cambridge, 2006); Philip Pettit, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government* (Oxford, 1999).

„Ca să fie democratic, un stat modern trebuie să întrunească un număr de condiții: să cultive respectul față de lege, să aibă alegeri corecte și să aibă o economie liberă.“

Cătălin Avramescu

„Când totalitatea cetățenilor nu vrea să se ocupe decât de treburile particulare, partidele au toate șansele să devină stăpânele treburilor politice. Putem vedea atunci adesea pe scena mare a lumii o mulțime reprezentată de câțiva oameni. Aceștia vorbesc singuri în numele unei majorități absente sau neatente; numai ei acționează în mijlocul unei nemișcări generale; ei hotărăsc în toate, după capriciul lor; ei schimbă legile și tiranizează după plac moravurile; și rămânem uluiți văzând în ce număr mic de mâini nevolnice și ticăloase poate cădea un popor mare.“

Alexis de Tocqueville

„Nouă ne-a fost greu să schimbăm paradigma societății totalitare cu una democratică și să înțelegem că *«cei aleși» au să ne dea socoteală pentru tot ce fac.* Că puterea cu care au fost învestiți trebuie să se consume numai pentru binele nostru.

Întorcând spatele celor chemați să ne slujească, i-am lăsat să-și facă de cap. Obișnuindu-i cu lenea noastră cetățenească, ei au ocupat spațiul rămas gol, s-au destrăbălat în el, și-au creat mecanismele de autogenerare a puterii sub masca jocului democratic. Au făcut ce-au vrut cu forța de decizie care le-a fost pusă în brațe, simțind că nimeni nu-i controlează și nimeni nu le va cere vreodată socoteală. Au furat cu nemiluita banii publici, au sărăcit țara, ne-au lăsat fără spitale și medici, cu școala și mințile vraiște, ne-au distrus patrimoniul, au închis drumurile celor mai buni dintre noi și i-au făcut să plece. Nepăsându-ne de felul în care se iau hotărârile în numele nostru, am ajuns la bunul plac al intereselor și capriciilor lor. Lenea socială, acesta e «păcatul cetățenesc» în care trăim de un sfert de secol.“

Gabriel Liiceanu